

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра міжнародного та європейського права

КОНЦЕПЦІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС

Навчально-методичний посібник

для підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти ступеня
доктора філософії галузі знань 29, спеціальності 293 «Міжнародне право»

Одеса
2026

Рекомендовано навчально-методичною радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 2 від 27 листопада 2025 р.)

Укладачі:

Гребенюк Д.О. – PhD, доцент (тема 5,6) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9682-3017>);
Форманюк В.В. к.юн., доцент (тема 3,4) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1939-1318>);
Бугаєць А.С. асистент (тема 1,2) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5221-9117>).

Рецензенти:

Громовенко К. В. – доктор юридичних наук, професор, ректор Міжнародного гуманітарного університету, Заслужений юрист України;

Вітман К. М. – доктор політичних наук, професор, директор Центру підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів.

Концепція наднаціонального права ЄС : навч.-метод. посіб. для здобувачів третього(освітньо-наукового) рівня вищ. осв. ступ. док. філософії галузі знань 29, спец. 293 «Міжнародне право» [Електронне видання] / уклад.: Д. О. Гребенюк, В.В. Форманюк, А.С. Бугаєць; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса, 2025. – 92 с. – Режим доступу: <https://>

ISBN

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Концепція наднаціонального права ЄС». У посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, а також рекомендований перелік джерел.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітньої програми «Міжнародне право» за спеціальністю 293 і рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти ступеня доктора філософії.

ISBN

© Колектив укладачів, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	9
ТЕМА 1	
ВСТУП ДО НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС	10
ТЕМА 2	
ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС.....	23
ТЕМА 3	
ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ЄС ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА	43
ТЕМА 4	
ДЖЕРЕЛА НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС	51
ТЕМА 5	
ВЗАЄМОДІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС З НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАВОМ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ	60
ТЕМА 6	
КОНЦЕПЦІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДОКТРИНІ	73
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ.....	83
РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Дисципліна «Концепція наднаціонального права ЄС» вивчається здобувачами третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти доктора філософії.

Метою вивчення дисципліни «Концепція наднаціонального права ЄС» надати здобувачам всебічне розуміння унікальної правової системи Європейського Союзу. Дана академічна дисципліна спрямована на розвиток у здобувачів здатності аналізувати складні правові норми, порівнювати їх з національним законодавством та виявляти взаємозв'язок. Також, мета полягає у тому, щоб здобувачі змогли оцінювати вплив наднаціонального права на національні правопорядки та розуміли, як дане явище впливає на права та обов'язки громадян. Крім того, академічна дисципліна має на меті підготувати фахівців до практичної діяльності, навчивши їх застосовувати отримані знання для вирішення юридичних питань, пов'язаних з ЄС. Важливим аспектом є формування у студентів загальноєвропейської свідомості та розуміння ролі права у процесі європейської інтеграції.

Предметна сфера академічної дисципліни «Концепція наднаціонального права ЄС» охоплює як базові теоретичні положення, так і практичні аспекти функціонування наднаціонального права. Концентруючи увагу на теоретико-методологічних засадах наднаціональності, буде з'ясована сутність та ознаки наднаціонального права, відмінність даного явища від класичного міжнародного права, наукові підходи до визначення феномену «наднаціональність». Досліджуючи еволюцію та сучасні тенденції розвитку наднаціонального права ЄС, а саме історичний шлях становлення ЄС від інтеграційних об'єднань до складної наднаціональної правової системи, трансформація компетенцій інституцій, розширення сфер правового регулювання. Інституційну структуру ЄС та її роль у формуванні наднаціонального права, вивчення правотворчих та контрольних

повноважень ключових органів крізь призму явища наднаціональності, та безпосередньо взаємодію між собою та з державами-членами. Характерним під час вивчення даної дисципліни полягає у з'ясуванні в контексті взаємодії наднаціонального та національного права – принципи примату та прямої дії права ЄС, питання гармонізації, колізійні аспекти, практика держав-членів у забезпеченні дії норм ЄС. І не менш важливим є тема пов'язана з концепцією наднаціональності в українській правовій доктрині, тобто сприйняття ідеї наднаціональності в сучасній українській юридичній науці, можливості адаптації положень права ЄС у національній правовій системі.

Опанування академічної дисципліни «Концепція наднаціонального права ЄС» передбачає лекційні, практичні заняття, самостійну роботу та складання іспиту. Здобувачі вивчають сутність і особливості наднаціонального права ЄС, концентруючи увагу на джерелах та інституційній структурі, досліджують сучасні тенденції розвитку та взаємодію з саме з національними правовими системами, а також з'ясовують сприйняття концепції наднаціональності в українській доктрині.

Згідно з вимогами освітньо-наукової програми після вивчення дисципліни «Міжнародний захист прав людини» здобувачі повинні:

- **знати** сутність та ознаки наднаціонального права, його відмінність від міжнародного права, джерела права ЄС (первинне, вторинне, судову практику), інституційну структуру ЄС та принципи взаємодії наднаціонального права з правовими системами держав-членів і України;
- **володіти** основними методами, навчання (кейс-метод, реферат, доповідь), презентація, робота у малих групах, консультації, самостійна робота, групові дискусії, робота над проектами);
- **володіти** навичками, що необхідні для всеосяжного застосування норм міжнародного та національного законодавства крізь призму наднаціональності;
- **застосовувати** набуті знання та навички для розуміння сучасних інтеграційних процесів, правових наслідків примату та прямої дії права ЄС, а також перспектив імплементації концепції наднаціональності у правову систему України;

– **використовувати** спеціалізовані міжнародно-правові норми у взаємодії з національною правовою системою; розуміти механізм реалізації міжнародно-правових норм в практичній діяльності, законотворчій діяльності, судовій практиці;

Завданнями академічної дисципліни є ознайомлення здобувачами з теоретичними основами наднаціонального права ЄС, його інституційною структурою, джерелами та практичним застосуванням. Розвинути навички самостійного дослідження та аналізу правових норм ЄС. Визначення наднаціонального права, його відмінності від міжнародного та національного права, основні принципи та сутність наднаціональної правової системи. Роль інститутів ЄС, їх повноваження та взаємодія. Правовий аналіз процесу прийняття рішень в ЄС та його вплив на формування наднаціонального права. Дослідження установчих договорів, вторинне законодавство та судової практики ЄС. Визначення взаємодії наднаціонального права з національним правом держав-членів.

Підсумковою формою контролю є іспит.

Оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти щодо опанування навчальної дисципліни здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Вивчення академічної дисципліни «Концепція наднаціонального права ЄС» здійснюється із застосуванням традиційних методів навчання, спрямованих на формування всебічних знань, аналітичного мислення та практичних навичок здобувачів. Зокрема, застосовуються методи систематичний виклад теоретичного матеріалу з метою формування базових знань про специфіку явища наднаціональності, ключові інституції та нормативно-правові акти. Обговорення актуальних питань тематики курсу, аналіз справ міжнародних судових органів. Кооперативне навчання через спільне опрацювання окремих тем, підготовку презентацій та проєктів. Аналіз наукової літератури, міжнародних договорів, судових рішень, підготовка есе,

рефератів, а також застосування онлайн-платформ для тестування та взаємодії, а саме Moodle.

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	Залік
90-100	A	Відмінно	Зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
1-59	Fx	Незадовільно	Не зараховано
1-34	F		

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

ТЕМА 1 ВСТУП ДО НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС

ТЕМА 2 ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС

ТЕМА 3 ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ЄС ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

ТЕМА 4 ДЖЕРЕЛА НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС

ТЕМА 5 ВЗАЄМОДІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС З НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАВОМ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ

ТЕМА 6 КОНЦЕПЦІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДОКТРИНІ

Тема 1

ВСТУП ДО НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: з'ясувати, що являє з себе поняття «наднаціональне право ЄС», проаналізувати правову природу права ЄС; встановити його співвідношення з національним правом держав-членів та міжнародним публічним правом; дослідити склад ЄС та зосередити увагу на вимогах до держав-кандидатів та процедурі їх вступу крізь призму наднаціональності.

1. Право Європейського Союзу як наднаціональна правова система: юридична природа та відмінність від міжнародного права.
2. Наднаціональний. Характер інституційної структури ЄС: склад об'єднання, роль держав-членів та особливості процесу вступу.
3. Система наднаціонального права ЄС.
4. Співвідношення міжнародного, наднаціонального та національного права.
5. Предмет, система, методологія навчальної дисципліни «Концепція наднаціонального права ЄС».

Зміст лекції

1. Право Європейського Союзу як наднаціональна правова система: юридична природа та відмінність від міжнародного права

У сучасному науковому просторі сформувався спектр концептуальних підходів до визначення правової природи Європейського Союзу (далі – ЄС). У межах різних теорій ЄС розглядається як нова форма міжнародної міждержавної організації [30], що не координується повністю у традиційні класифікації міжнародно-правових об'єднань. Також характеризують як специфічну міждержавну конструкцію з особливим. рисами конфедеративної чи федеративної моделі, а також як наднаціональне інтеграційне об'єднання, або як організацію *sui generis*, тобто таку, що має унікальну правову природу. Характерно, що деякі вчені акцентують на тому, що ЄС має особливий правовий статус, відмінним від традиційних форм міжнародних організацій. Аргументація такої позиції спирається на подвійний характер легітимації влади об'єднання, тобто через суверенну волю держав-членів, а по-друге, через безпосереднє волевиявлення громадян об'єднання. Роль останнього чинника поступово зростає у зв'язку з

формуванням європейської ідентичності та становленням спільного політико-правового простору всередині об'єднання. Зазначене твердження має не лише політичне, але й безпосереднє правове обґрунтування. Як передбачено у Договорі про Європейський Союз (далі – ДЄС (ст. 1) [24, с. 591], що відображає поступовий перехід від класичної моделі міжнародної співпраці до наднаціональної системи права, яка претендує на автономність і пріоритет у визначених сферах компетенції.

Звернімо вашу увагу, що у межах дискусій щодо правового статусу ЄС одна категорія дослідників пропонує розглядати *sui generis* як міжнародну організацію нового типу, аргументуючи це такими положеннями, ЄС володіє міжнародною правосуб'єктністю, що дозволяє укласти міжнародні угоди та виступати як самостійний учасник міжнародних відносин. Суверенітет держав-членів зберігається, а членами об'єднання виступають саме національні держави. Установчі договори ЄС мають форму класичних міжнародних договорів, що відповідає природі праву міжнародних договорів. Механізм ухвалення рішень у межах ЄС базується на принципі однастайності, що фактично зберігає право вето за державами-членами. У низці напрямів політики (зокрема у сфері Спільної зовнішньої та безпекової політики - СЗППБ) взаємодія здійснюється за логікою класичної міждержавної координації, і роль наднаціональних інституцій тут суттєво обмежена. Установчі акти визнають право добровільного виходу з ЄС, що характерно для міжнародних організацій. Цілі ЄС, закріплені у Маастрихтському договорі, хоча й мають розширений характер, однак структурно нагадують програмно-цільові положення класичних міжнародних інституцій [27, с. 523].

Виходячи з цього, робиться попередній висновок, що ЄС формально зберігає ознаки міжнародної організації, але реалізує їх через якісно оновлений механізм владних і правових інструментів, що не має аналогів у класичному міжнародному праві.

Характерно, що інша концепція позиціонує ЄС як федеративне утворення, зазначаючи на наявність низки ознак, притаманних саме федеративним системам. ЄС має єдиний інтегрований простір, що включає спільний кордон, уніфіковану митну й міграційну політику, функціонування внутрішнього ринку та запровадження спільної валюти - євро, структура розподілу компетенцій між ЄС

та державами-членами організована за федеративним принципом, включаючи виключну та спільну компетенцію. Управлінська модель Союзу забезпечується єдиною інституційною системою, де Європейський парламент обирається шляхом прямих виборів, що відрізняє його від парламентських органів традиційних міждержавних організацій. У межах ЄС функціонує скоординована правоохоронна та судова система, що охоплює Суд ЄС, Трибунал, Європол та європейські прокуратурні механізми (Євроюст). Систему зовнішніх відносин об'єднання представляє дипломатична служба ЄС на чолі з представником із закордонних справ і політики безпеки. Бюджет ЄС формується не лише з внесків держав-членів, але й з власних фінансових джерел, що властиво саме федеративним одиницям. Установчі договори виконують функцію Конституції ЄС, що чітко простежується у практиці Суду ЄС, який визнав Договір про функціонування ЄС (далі – ДФЄС) конституційною хартією об'єднання. У межах об'єднання встановлено єдине громадянство ЄС, що доповнює національне й супроводжується уніфікованим правовим статусом громадян, закріпленим у договорах та Хартії ЄС про основні права 2000 року. Суб'єктами права ЄС виступають не лише держави, але й фізичні та юридичні особи, що свідчить про пряму дію правопорядку ЄС [30].

Достатньо інформативним є той факт, що деякі вчені розвивають конфедеративну інтерпретацію ЄС, апелюючи до того, що інтеграційна модель ЄС відтворює модернізовану конфедеративну конструкцію. Така позиція виходить із того, що, як і у конфедерації, об'єднання створено на договірних засадах, держави-члени зберігають право на вихід, суверенітет формально залишається за національними урядами, а владні повноваження ЄС реалізуються лише у визначених сферах, причому здебільшого через інструменти координації, а не примусу [24, с. 592]. Цю думку підтримують, зокрема, Р. Давид та К. Жоффре-Спінозі, які вважають, що створене у 1957 році Європейське економічне співтовариство, з урахуванням подальшої інституційної еволюції, може розглядатися як конфедеративна структура з елементами виконавчої, судової та нормативної влади, що поступово набуває ознак автономного наднаціонального правопорядку.

2. Наднаціональний. Характер інституційної структури ЄС: склад об'єднання, роль держав-членів та особливості процесу вступу

ЄС на сучасному етапі об'єднує 27 держав-членів, однак інституційна та територіальна конфігурація формувалася поетапно, в результаті саме тривалого процесу інтеграції. Засновницька характеристика полягає у тому, що ЄС утворили шість західноєвропейських держав, серед яких Бельгія, Італія, Люксембург, Королівство Нідерландів, Франція та Федеративна Республіка Німеччина, які 18 квітня 1951 р. у Парижі підписали Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі. Подальше розширення відбувалося хвилеподібно, тому у 1973 р. до інтеграційного об'єднання приєдналися Велика Британія, Данія та Ірландія; у 1981 р. – Греція. У 1986 р. - Іспанія та Португалія, у 1995 р. - Австрія, Фінляндія та Швеція. Найбільша за масштабами хвиля розширення відбулася у 2004 р., коли членами ЄС стали Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія та Угорщина. У 2007 р. до них долучилися Болгарія та Румунія, а у 2013 р. членство отримала Хорватія. Водночас 31 січня 2020 р. Велика Британія офіційно вийшла зі складу ЄС, що стало прецедентом зворотного процесу - дезінтеграції в межах об'єднання.

Поряд із державами-членами існує категорія держав-кандидатів, які перебувають на різних етапах переговорного процесу щодо вступу. Станом на 2025 р. статус кандидатів мають дев'ять держав: Туреччина (1987 р.), Північна Македонія (2005 р.), Чорногорія (2008 р.), Сербія (2012 р.), Албанія (2014 р.), Боснія і Герцеговина (статус кандидата), а також Молдова (2022 р.), Україна (2022 р.) та Грузія (2023 р.).

Правові умови набуття членства чітко регламентовані установчими договорами ЄС. Так, згідно зі ст. 49 ДЄС, «будь-яка європейська держава, яка поважає цінності, зазначені в ст. 2, та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства у ЄС. Європейському Парламенту та національним парламентам повідомляється про таку заявку. Держава, що подає заявку, надсилає її до Ради, що діє одностайно після проведення консультацій з Комісією та після отримання згоди Європейського Парламенту, який діє більшістю складу своїх

членів. Умови прийнятності, що погоджені Європейською Радою, мають бути враховані. Умови приєднання та зумовлені ним зміни до Договорів, на яких заснований ЄС, є предметом угоди між державами-членами та державою, що подає заявку. Даний документ подається на ратифікацію усіма державами, що є договірними сторонами, згідно з їхніми відповідними конституційними вимогами» [6].

Стаття 49 ДЄС формально фіксує лише два базові критерії приєднання до ЄС, по-перше, держава-претендент повинна належати до європейського географічного простору, а по-друге - поважати та забезпечувати дотримання цінностей, закріплених у ст. 2 ДЄС, зокрема принципів свободи, демократії, верховенства права та прав людини. Водночас зазначена норма передбачає можливість розширення або уточнення умов вступу рішеннями Європейської Ради, що створило підґрунтя для поступового формування ширшої системи критеріїв членства.

Саме у 1990-х роках, у контексті розширення ЄС на держави Центральної та Східної Європи, Європейською Радою були вироблені додаткові умови, покликані забезпечити здатність кандидатів виконувати зобов'язання, що випливають із членства. У червні 1993 р. на саміті в Копенгагені були ухвалені так звані «Копенгагенські критерії», які включають, політичні критерії - стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини, захист прав національних меншин. Економічні критерії - наявність дієвої ринкової економіки та спроможність витримувати конкурентний тиск у межах внутрішнього ринку ЄС. Здатність прийняти *acquis communautaire* - готовність узяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в об'єднанні, включно з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу, та інституційна спроможність ЄС до інтеграції нових членів, що означає необхідність збереження стабільності та ефективності функціонування ЄС у разі розширення [10].

Ключові цінності, на яких ґрунтується *sui generis*, конкретизовані у ст. 6 ДЄС, згідно з якою «об'єднання базується на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини і основних свобод та верховенства права». Відтак, суб'єкт, який

претендує на вступ, має не лише формально закріпити зазначені принципи у конституційному ладі, але й забезпечити їх реальне функціонування через ефективні державні інституції, незалежне правосуддя, гарантії політичного плюралізму, свободи слова, свободи совісті, чесні вибори та визнання інституційної ролі опозиції [2]. Сутність економічного критерію - «наявність дієвої ринкової економіки» - передбачає наявність таких структурних характеристик, як вільне ціноутворення, відсутність дискримінаційних бар'єрів для виходу на ринок, стабільність макроекономічних показників, ефективне правове регулювання права власності, виконання контрактів, розвинений фінансовий сектор та наявність суспільного консенсусу щодо ключових параметрів економічної політики.

Найскладнішим вбачається саме у практичній імплементації так званий «критерій членства», який полягає у здатності держави-кандидата адаптувати своє законодавство до *acquis communautaire* - нормативно-правового доробку ЄС. У ході переговорів цей критерій був конкретизований у 31 переговорній главі, кожна з яких відповідає окремому сектору права ЄС.

Процедура приєднання до ЄС інституційно структурована у чотири стадії, аплікаційна - офіційне подання заявки на вступ, оцінювальна - аналіз заявки та ухвалення Європейською Радою рішення про початок переговорів, переговорна - поетапне узгодження позицій за розділами *acquis communautaire* та ратифікаційна - підписання Договору про вступ та його ратифікація всіма державами - членами ЄС і державою-кандидатом.

3. Система наднаціонального права ЄС

На даному етапі варто розпочати з того, що Право ЄС становить багаторівневу та динамічну систему норм, що регламентують як процеси європейської інтеграції, так і порядок організації та функціонування інституційної структури ЄС, включаючи механізми їх взаємодії з державами-членами та іншими суб'єктами правових відносин. З огляду на складність його нормативного масиву, у правовій науці сформувалася низка підходів до систематизації права ЄС, серед яких найбільш поширеним є поділ його на інституційне та матеріальне право.

Інституційне право ЄС охоплює норми, що визначають правовий статус самого об'єднання у як інтеграційного та наднаціональне утворення. Йдеться про нормативні положення, які регламентують формування складу Європейського парламенту, повноваження Європейської Ради, діяльність Європейської Комісії, юрисдикцію Суду ЄС та інших органів. У цьому контексті інституційне право визначає правові засади політичної, адміністративної та юрисдикційної організації ЄС, зокрема статус консультативних органів, контрольних інституцій, а також процедурні механізми прийняття рішень у межах об'єднання.

Крім того, інституційне право включає норми щодо співвідношення правопорядку ЄС із внутрішнім правом держав-членів та визначає ієрархію джерел права - від установчих договорів і регламентів до директив та рішень, що формують обов'язковий нормативний простір наднаціонального рівня.

Зверніть увагу, що матеріальне право ЄС становить сукупність норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин, що виникають у межах простору ЄС за участі фізичних осіб, юридичних осіб, держав-членів та інституцій об'єднання. До нього належать, зокрема, митне, конкурентне, кримінальне, соціальне, аграрне, транспортне та інші спеціалізовані сектори, які формують єдиний внутрішній ринок та забезпечують свободу руху товарів, послуг, капіталу і осіб.

Матеріальне право ЄС має комплексний характер і охоплює як норми, притаманні класичним галузям національного права, до прикладу конституційне, цивільне, адміністративне, так і положення процесуального характеру, що спрямовані на забезпечення виконання *acquis communautaire* у правопорядках держав-членів. Саме воно закладає правові засади функціонування механізмів економічних свобод, заборони дискримінації між державами-членами, а також підтримання добросовісної конкуренції на спільному ринку.

У структурному вимірі норми права ЄС традиційно поділяються на три рівні, первинне право - установчі договори, що утворюють основу *sui generis* та закріплюють базові правові принципи, які мають найвищу юридичну силу та визначають межі правотворчої компетенції інституцій ЄС. Вторинне право - нормативні акти, що приймаються інституціями ЄС, які є юридично обов'язковими

та підлягають імплементації у внутрішні правопорядки держав-членів. Саме цей пласт норм формує основний масив чинного права ЄС і забезпечує реалізацію принципів наднаціональності та прямої дії. Додаткове право - норми, що містяться у міжнародних угодах, укладених між державами-членами з метою реалізації положень установчих договорів та поглиблення координації у конкретних сферах. Такі угоди, маючи міжнародно-правову природу, зазвичай містять застереження про визнання юрисдикції Суду ЄС. До цієї категорії належать, наприклад, Неаполітанська конвенція 1967 р. «Про співробітництво митних служб», Римська конвенція «Про право, що застосовується до договірних зобов'язань» та ін. [2, с. 40].

4. Співвідношення міжнародного, наднаціонального та національного права

Специфіка права ЄС полягає в тому, що воно сформувалося як результат як міждержавного співробітництва, так і наднаціональної нормотворчої діяльності. Такий правопорядок виступає у формі поєднання міжнаціонального та наднаціонального начал, що підкреслює його унікальний гібридний характер [2, с. 40]. Аналіз взаємодії правової системи ЄС та національних правових систем держав-членів свідчить про закріплення принципу примату права ЄС, відповідно до якого норми наднаціонального права мають перевагу над національними. Особливістю є те, що акти ЄС, зокрема регламенти, не потребують імплементації у внутрішньодержавне законодавство, оскільки вони мають пряму дію і застосовуються безпосередньо компетентними органами держав-членів. Проведене порівняння права ЄС із міжнародним правом та національними правопорядками дозволяє виокремити низку відмінних рис, що характеризують автономність європейського правопорядку.

Установчі договори передбачають, що «...регламент має пряме застосування. Він є обов'язковим у всіх своїх елементах та має пряме застосування в усіх державах членах...». Таким чином, регламенти як одне з ключових джерел права Європейських Співтовариств є актами прямої дії, обов'язковими для всіх суб'єктів

права ЄС, і підлягають застосуванню національними органами влади та судами незалежно від того, чи підтримала конкретна держава їх ухвалення.

Зазначений принцип означає, що норми права ЄС мають вищу юридичну силу, ніж норми внутрішнього права держав-членів. У випадку колізії між положеннями національного законодавства та правом ЄС перевага надається нормам ЄС. У рішенні у справі *Simmenthal* Суд ЄС підкреслив, що «...у відповідності з принципом верховенства права Співтовариства взаємозв'язок між положеннями Договору і прямою дією норм інститутів співдружності, з однієї сторони, і положеннями національного права держав-членів спільноти з іншої, такий, що положення і акти співтовариства, які вступили в законну силу, виключають будь-яке протиріччя з боку права держав-членів щодо їх переваги над положеннями і актами національного права держав-членів...».

Суд Європейського Союзу має ключову компетенцію щодо забезпечення єдиного тлумачення та застосування норм права ЄС усіма державами-членами та інституціями об'єднання. Реалізація принципу прямої дії та примату була б неможливою без ефективного механізму судового захисту. Система захисту включає як Суд ЄС, так і національні судові органи, які застосовують право ЄС у межах своєї юрисдикції.

Інтеграція права ЄС у національні правові системи означає, що акти та норми Європейського права стають складовою частиною внутрішнього правопорядку держав-членів. У рішенні у справі «*Франкович проти Італії*» Суд ЄС підкреслив, що Договір про заснування Європейської спільноти створив власну правову систему, інтегровану у правові системи держав-членів і обов'язкову як для держав, так і для приватних осіб, що перебувають під їхньою юрисдикцією [9, с. 424].

5. Предмет, система, методологія навчальної дисципліни «Концепція наднаціонального права ЄС»

Навчальна дисципліна «Концепція наднаціонального права ЄС» спрямована на формування системного розуміння особливостей правової організації ЄС як унікального наднаціонального суб'єкта міжнародного права та внутрішнього правового регулювання держав-членів. Предметом дослідження дисципліни

виступає комплекс правових норм, принципів і інститутів, що утворюють наднаціональну систему права, яка впливає на державні правові системи та регулює відносини між державами-членами та органами ЄС.

Системний підхід до вивчення дисципліни передбачає розгляд наднаціонального права ЄС у трьох взаємопов'язаних площинах таких як нормативній, структурній та функціональній. Нормативна площина охоплює аналіз первинних та вторинних джерел права ЄС, включно з ДЄС, регламентами, директивами та рішеннями Суду ЄС. Структурна площина фокусується на організації інституцій ЄС, механізмах прийняття рішень і взаємодії наднаціональних органів із державами-членами. Функціональна площина розглядає практичне застосування норм наднаціонального права, особливості пріоритету права ЄС над національними законами, а також принципи прямої дії та ефективного правозастосування.

Методологія навчальної дисципліни ґрунтується на поєднанні класичних правознавчих підходів і специфічних методів дослідження наднаціонального права. Використовуються такі методи, як порівняльно-правовий аналіз для зіставлення норм національного і наднаціонального права, історико-правовий метод для відстеження еволюції концепції інтеграції ЄС, системний метод, що забезпечує цілісне бачення структури та взаємозв'язків правових норм, а також метод дослідження судової практики, що дозволяє досліджувати практику застосування права ЄС у конкретних судових справах.

Таким чином, дисципліна «Концепція наднаціонального права ЄС» формує у здобувачів здатність розуміти комплексну природу права ЄС, аналізувати взаємодію з національними правовими системами та використовувати системний і критичний підхід у наукових та практичних дослідженнях.

Питання до практичного заняття

1. Наднаціональна природа права ЄС
2. Особливості процедури вступу до ЄС у контексті делегування суверенітету
3. Суб'єкти наднаціонального права ЄС.
4. Принцип взаємодії наднаціонального, міжнародного та національного права.
5. Методологічні підходи до вивчення наднаціонального права ЄС.

Завдання для самостійної роботи

1. Надайте визначення поняття «наднаціональне право ЄС» та розкрийте його основні риси.
2. Визначте предмет наднаціонального права ЄС.
3. Охарактеризуйте систему наднаціонального права ЄС,
4. Надайте характеристику юридичній природі наднаціонального права ЄС.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає сутність наднаціонального виміру міжнародної діяльності ЄС.
2. Як досвід формування наднаціонального права ЄС впливає на розвиток правових систем транзитивних держав.
3. Які територіальні межі дії наднаціонального права ЄС
4. Як мовна політика ЄС відображає принципи наднаціональності та правової рівності держав-членів.

Теми доповідей і повідомлень:

1. Поняття та ознаки наднаціональності в праві ЄС: еволюція та сучасне розуміння.
2. Лісабонський договір як етап інституціоналізації наднаціональної природи ЄС.
3. Принципи верховенства, прямої дії та автономії як основа наднаціонального правопорядку ЄС.

Рекомендовані джерела:

1. Абрамова В.О., Косінова Д.С. Питання про правову природу Європейського Союзу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 11. С.40-45.
2. Аракелян М.Р. Право Європейського союзу: підручник для студ. вищих навч. закладів / М.Р. Аракелян, М.Д. Василенко. Одеса: Фенікс, 2012. 390 с.
3. Білолов В.С., Біленко А.О. Правові основи членства держав у європейському Союзі та перспективи для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 282-284.
4. Бойчук Д.С., Галич К.В., Ходосов О.О. Щодо питання виходу держав-членів Європейського Союзу: процедура, причини та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 502-506.
5. Бойчук Д.С., Гой А.В. Процедура вступу України та Польщі до Європейського Союзу: історико-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 786-788.
6. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

7. Жовква І.І. Критерії членства СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. Київ, 2010. 84 с.
8. Злогодухова К.С. Критерії членства в ЄС як політико-правові проблеми міжнародного простору. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 30 квітня 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 96-98.
9. Ільїн Р.Р. Співвідношення права Європейського Союзу і національного права держав-членів. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р. : у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 423-425.
10. Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Никанорова О.В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
11. Копенгагенські критерії. URL: http://ukrcei.org/uploads/files/default/kopengagenskie_kriterii.pdf
12. Лубко І.М. Міжнародне права і право Європейського Союзу: співвідношення та взаємодія. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*: матеріали III Всеукраїнської наук.-прак. інтегрет-конф. (м. Черкаси, 21 травня 2020 р.). Черкаси, 2020. С. 186-194.
13. Муравйов В.І., Святун О.В., Смирнова К.В. Історія становлення та розвитку науки європейського права в Україні. *Європейське право*. 2012. № 1. С. 161-180.
14. Папко В. Юридична природа Європейського Союзу. *Журнал порівняльного і європейського права*. 2016. Вип.. 1. С. 92-104.
15. Петров Р.А. Право Європейського Союзу: підручник. Вид. 10-те, змінене і допов. Харків: право, 2021. 484 с.
16. Петров Р.А. Транспозиція «acquis» Європейського Союзу у правові системи третіх країн : монографія. Київ : Істина, 2012. 384 с.
17. Попко В.В. Юридична природа Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип.. 115. С. 126-133.
18. Право Європейського Союзу. Європейське право прав людини (в питаннях і відповідях): навч.-довідк. посібник / Т.В. Комарова, О.Я. Трагнюк, І.В. Яковюк та ін.; за заг. ред. І.В. Яковюка. Харків: Право, 2021. 256 с.
19. Рабинович М.Л. Правові основи взаємовідносин ЄС та держав-членів: до дискусії щодо федеративної природи Європейського Союзу. *Правова держава*. 2015. Вип.. 15. С. 195-201.
20. Солодкова К.А., Бойчук Д.С. Копенгагенські та мадридські критерії вступу до Європейського Союзу: перспективи для України. *Молодий вчений*. 2019. № 11. С. 400-403.
21. Татарчук І., Дяків Т. Європейське право (право Європейського Союзу). Київ: Центр учбової літератури, 2021. 158 с.
22. Тичина В. Правові цінності Європейського Союзу: навч. посіб. Харків: Право, 2023. 116 с.
23. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. 2022. № 1-2. 132 с.

24. Хоббі Ю. С. Правова природа Європейського Союзу: проблема визначення. *Держава і право*. Вип. 47. С. 590–595.
25. Ходош А.В. Співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 371-277.
26. Хрідочкін А.В. Юридична природа права Європейського Союзу та його місце у системі міжнародного права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 91-96.
27. Шемков О.Є. Правова природа Європейського Союзу. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р. : у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 521-526.
28. Шпакович О.М., Пеньковська С.М. Співвідношення суверенітету держав-членів і над національності міжнародних організацій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 349-353.
29. Яковюк І.В. Право Європейського Союзу: основи теорії. Харків: Право, 2021. 360 с.
30. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.0011 / І. В. Яковюк. Харків, 2014. 474 с.

Інформаційні ресурси:

1. Консолідовані версії Лісабонського договору (українською мовою). URL: www.minjust.gov.ua/file/23491
2. Медіа-портал Європейського Союзу. URL: <http://www.euractiv.com>
3. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://european-union.europa.eu/index_uk
4. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en?s=232
5. Сторінка Європейського Парламенту. URL : <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
6. Сторінка Європейської Комісії. URL : https://commission.europa.eu/index_en
7. Сторінка Ради Європейського Союзу. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/>
8. Сторінка Суду Європейського Союзу. URL : https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/
9. Сторінка Європейського центрального банку. URL : <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
10. Сторінка Європейського суду аудиторів. URL : <https://www.eca.europa.eu/en>

Тема 2

ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: з'ясувати поняття європейської інтеграції та її передумови, зазначити про найбільш відомі інтеграційні проекти та об'єднання, що передували утворенню європейських співтовариств, ознайомити здобувачів з основними етапи європейської інтеграції та формування наднаціонального права ЄС.

1. Передумови формування наднаціонального права ЄС: політичні, економічні та правові чинники європейської інтеграції.

2. Інтеграційні процеси після Другої світової війни: План Маршалла, План Моне-Шумана 1950 р. та виникнення «комунітарного методу» як основи наднаціонального управління.

3. Створення Європейських співтовариств як етап інституційного оформлення наднаціональності. Договір про злиття 1965 р. та формування єдиного інституційно-організаційного механізму.

4. Маастрихтський договір 1992 р. і становлення ЄС: нові інституції, компетенції та розширення наднаціональної правосуб'єктності.

5. Ревізія установчих договорів ЄС: Амстердамський договір 1997 р., Ніщський договір 2001 р., спроба ухвалення Конституції для Європи 2004 р. як пошук балансу між національним суверенітетом і наднаціональністю.

6. Лісабонський договір 2007 р. як кульмінація еволюції наднаціонального права: реформування інституційної структури, розширення компетенцій ЄС та закріплення принципу юридичної автономії об'єднання.

Зміст лекції

1. Передумови формування наднаціонального права ЄС: політичні, економічні та правові чинники європейської інтеграції

Створення ЄС як *sui generis* утворення стало наслідком тривалого процесу економічної, політичної та правової інтеграції на європейському континенті. Важливу роль у формуванні цього процесу відіграв пацифістський рух, який виступав за об'єднання європейських країн на антивоєнних засадах. Щоб уникнути міждержавних конфліктів і їх глобалізації, політики й науковці різних шкіл дійшли

висновку, що досягнення стійкого миру можливе лише через обмеження державного суверенітету в межах федеративного підходу.

Ще в середньовіччі з'являлися ідеї створення наднаціональних європейських об'єднань, що базувалися на спільних інтересах. Серед найвідоміших ранніх проектів – план П'єра Дюбуа (XIV ст.), проект Іржі Подебрада (1464), а також «Великий план» герцога Сюллі (1617). У XVII–XVIII ст. з'явилися пропозиції Вільяма Пенна, Еріка Лакруа, а також робота абата Сен-П'єра «Проект вічного миру в Європі» (1713). Хоча більшість цих ідей мали утопічний характер, вони стали підґрунтям для подальших концепцій єдності Європи.

У XIX столітті ідея європейської єдності стала частиною реалістичних геополітичних проектів. Пангерманські підходи (Поль де Лагард, Генріх фон Трітцке, Фредерік Ліст) передбачали формування економічного центру в Центральній Європі з домінуванням Німеччини. Деякі проекти, зокрема ідеї Mitteleuropa, навіть передбачали включення Східної Європи в єдиний економічний простір. Поль Дехіх запропонував концепцію концентричних митних союзів, що мала б поступово охопити все більше країн.

Федералізм того часу переважно ґрунтувався на принципі об'єднання «проти когось» - передусім проти Великої Британії, що зрештою виявилось неефективним. Справжні інтеграційні проекти стали можливими лише тоді, коли було усвідомлено необхідність об'єднання «заради спільних інтересів».

Після Першої світової війни ідея федералізму знову набула актуальності. Економічна криза, ослаблення колоніальної системи та зростання впливу США змусили європейські еліти шукати нові моделі співпраці. Представники інтегрального федералізму (Арманд Дандрьо, Еммануель Муньї, Дені де Ружмон) бачили в національній державі джерело економічної стагнації та політичної нестабільності. Вони пропонували створити наднаціональні структури, які могли б ефективно вирішувати спільні проблеми – від наукових до екологічних.

Інша течія федералізму виникла як відповідь на зростання тоталітарних режимів у міжвоєнний період. Альтієро Спінеллі та Робер Арон підкреслювали, що лише через створення європейської федерації можна гарантувати безпеку, подолати націоналізм і запобігти новим війнам. У 1941 році Спінеллі разом з

Ернесто Россі сформулювали «Маніфест з Вентотене», що заклав ідеологічні основи майбутнього ЄС. Центральною тезою документа була необхідність обмеження суверенітету окремих держав заради створення Європейської Федерації, орієнтованої на демократію, свободу та мир.

У міжвоєнний період ідеї федералізму почали втілюватися у конкретних політичних ініціативах. У 1929 році міністр закордонних справ Франції Арістід Бріан виступив у Лізі Націй із пропозицією створення Європейської Федерації. «Меморандум про організацію федеративного європейського союзу» (1930) уперше вводив у політичний обіг поняття «спільного ринку», «митного союзу» і «економічної солідарності».

Під час Другої світової війни рух Опору став потужним каталізатором ідей єдності Європи. У документах Європейського федерального руху, сформованого у 1943 році, стверджувалося, що лише Європейська Федерація може гарантувати збереження демократичних цінностей. Ідеї демократії та свободи стали фундаментом для майбутніх критеріїв членства в ЄС.

У післявоєнний період федералістський підхід розглядав європейське об'єднання як механізм забезпечення миру, спільного економічного розвитку та демократичного управління. Суть концепції полягала в об'єднанні частини європейських держав на основі принципу федералізму із підпорядкуванням національних органів наднаціональним інституціям. Утім, існування соціалістичного табору унеможливлювало реалізацію загальноєвропейської моделі.

Федералістські проекти відрізнялися за формою - як федерації, так і конфедерації. Федерація передбачала високий ступінь централізації з передачею значних повноважень наднаціональним інституціям. У свою чергу, конфедерація мала більш м'який характер співпраці. Обидві моделі прагнули поєднати ефективність унітарної держави з гнучкістю міждержавного співробітництва.

Головна слабкість федералістської теорії полягала в її надмірному акценті на юридично-конституційне оформлення інтеграції. Передбачалося, що інтеграція може бути реалізована через єдиний правовий акт, однак на практиці держави не поспішали жертвувати суверенітетом заради абстрактних цілей. Ще меншою була

підтримка такої ідеї серед населення, про що свідчать відповідні соціологічні дослідження.

Таким чином, хоча федералізм не став єдиним вектором європейської інтеграції, його ідеї відіграли ключову роль у формуванні сучасної концепції ЄС як політико-економічного простору, заснованого на спільних цінностях, принципах демократії та прагненні до миру.

2. Інтеграційні процеси після Другої світової війни: План Маршалла, План Моне-Шумана 1950 р. та виникнення «комунітарного методу» як основи наднаціонального управління

Унаслідок руйнівної Другої світової війни європейська інтеграція покликана була відбудувати економіку постраждалих західноєвропейських держав та налагодити між ними тісне економічне співробітництво. Першочерговим для європейців стало завдання пошуку шляхів відновлення економіки й формування системи безпеки на континенті. Важливо було розробити комплекс заходів з метою запобігання міжнаціональним і міжнародним конфліктам у Європі; змінити військові методи розв'язання міжнародних суперечностей правовим арбітражем; захистити демократію і ринкову економіку тощо. За таких умов у Європі після Другої світової війни стають популярними гасла об'єднання європейських держав. Європейські політики і державні діячі намагалися відшукати спосіб об'єднати Європу та розробити план дій для того, щоб запобігти повторенню чергової світової війни [2, с. 18].

Необхідність після Другої світової війни протистояти новим викликам усвідомлювалась лідерами багатьох європейських держав. Але не були очевидні шляхи такого протистояння. Як відмічає М. Бургресс: «держави в Європі розглядалися в якості таких, що зжили себе, з огляду їх колапсу перед обличчям фашизму. Головним же чином - із-за явної невідповідності між потребами нового технічного розвитку, що постали перед державою та здатністю держав справитись з ними. Більше того, вона [держава] не лише опинилась не в змозі задовільними основні потреби її населення, але й посилила, загострила розбіжності між європейськими народами до такого ступеня, що вони переходять в небезпечний

стан» [25, с. 50]. Ідеї щодо створення об'єднання європейських держав пролунали в промові В. Черчилля в університеті Цюриха в вересні 1946 р., а саме про створення «Сполучених штатів Європи» на кшталт Сполученим Штатам Америки. На той момент прогресивні європейські політики дійшли висновку, що забезпечення довготривалого миру між європейськими державами можливе лише шляхом їх політичного та економічного об'єднання.

Одним із перших практичних кроків на шляху створення об'єднання європейських держав стала заява, з якою виступив в 1947 р. держсекретар США Дж. Маршалл під час виступу в Гарвардському університеті, в котрій він проголосив про необхідність прийняття Америкою програми широкомасштабної допомоги європейським країнам з метою запобігання економічного, політичного і соціального хаосу та відродження Європи. Суть плану Маршалла полягала в тому, що «США мали забезпечити надання країнам Європи суттєвої економічної допомоги у реконструкції економіки і подолання бідності. Надати допомогу пропонували всім європейським країнам, але прийняли її тільки країни Західної Європи» [20, с. 9]. Основні заходи плану Маршала були спрямовані на:

- 1) економічне відновлення країн Західної Європи - фінансова допомога надавалась на відновлення зруйнованої військової інфраструктури, промисловості та сільського господарства;
- 2) стабілізацію національних валют, збалансування бюджету та подолання інфляції;
- 3) розвиток торгівлі - усунення перепон та стимулювання міжнародної торгівлі між європейськими країнами;
- 4) «блокування» комунізму – укріплення демократичних інститутів та політична стабільність в країнах Західної Європи, що була спрямована на ослаблення впливу комуністичної партії.

Законодавчою основою плану Маршала став Закон США від 3 квітня 1948 р. «Про економічне співробітництво». У Законі детально розкривалися цілі, задачі, основні механізми, організаційна структура та інші суттєві умови Програми. Вона була розрахована на 4 роки та 3 місяці, на неї було витрачено 13,3 млрд. дол. Дані

кошти йшли на закупівлю американського промислового обладнання і продаж його європейським компаніям.

Окрім економічних передумов створення об'єднання європейських держав не менш важливу роль відігравала політична ситуація, що склалася в Західній Європі в кінці 40-х років XX ст. , а саме так звана німецька проблема. Після 1945 року дві німецькі землі - Рур і Саар - були відторгнуті від решти земель і фактично знаходились під управлінням Франції. На даних землях зосереджувалась лівова частина вугільної та сталеварної промисловості Німеччини, і на думку французьких політичних діячів, повернення даних територій під суверенітет Німеччини дає підстави припускати про можливість відродження німецької військової могутності. Однак по мірі «роздмухування вогнища» холодної війни подібна непоступливість Франції викликала все більше незадоволення в Вашингтоні та інших західних країнах [24].

Дієвим та ефективним способом вирішення даної проблеми став план Шумана, з яким міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман виступив 9 травня 1950 р. (реальним автором згаданого плану був комісар по плануванню Французької республіки Жан Монне). Суть даного плану полягала в тому, що «французький уряд передає все франко-німецьке виробництво вугілля і сталі під управління загального Верховного органу, в рамках організації, відкритої для участі інших країн Європи». План Шумана передбачав не лише вирішення так званої «німецької проблеми», але й передбачав програму подальшої інтеграції та розвитку країн Європи. Ця програма відома під назвою «комунітарний метод». В основі комунітарного методу покладені наступні положення:

1. федеративна ціль;
2. поступова інтеграція;
3. інтеграція як спосіб вирішення суспільних проблем;
4. обмеження державного суверенітету і створення наднаціональних органів влади.

3. Створення Європейських співтовариств як етап інституційного оформлення наднаціональності. Договір про злиття 1965 р. та формування єдиного інституційно-організаційного механізму

Паризький договір 1951 р. Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі було підписано в Парижі 18 квітня 1951 р. Сторонами договору виступили шість держав – Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція та ФРН. До приєднання до Договору про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі запрошувалась і Великобританія, проте вона була не готова поступатися частиною суверенітету. Положення Паризького договору були спрямовані на інтеграцію в трьох сферах: економічна – передбачала злиття національного господарства в спільний ринок вугілля та сталі (заборона митних зборів, кількісних обмежень на рух товарів; одноманітне регулювання ключових аспектів економічної діяльності на кшталт, інвестиції, фінансова допомога, цінова політика тощо); політична – створення спільних органів вдали (інститутів) – Вищий керівний орган, Рада міністрів, Асамблея та Суд. «Центральне місце в системі інститутів Європейського співтовариства вугілля та сталі посів Вищий керівний орган. Останній мав забезпечувати досягнення цілей Європейського співтовариства вугілля та сталі. Вищий керівний орган був наднаціональним. Він складався із дев'яти членів, що призначалися державами-членами на шість років за ознакою професійної компетентності. Після призначення члени Вищого керівного органу мали бути повністю незалежними від своїх держав. Їм заборонялося отримувати інструкції від наднаціональних органів. Це і був законодавчий орган Європейського співтовариства вугілля та сталі: він приймав обов'язкові за юридичною силою акти і направляв їх до виконання. Контроль над його діяльністю здійснювала Рада міністрів, що складалася з представників урядів держав-членів. ... асамблея – мала незначні дорадчо-консультативні повноваження. ... була наділена одним, але досить вагомим правом: більшістю у дві третини вона могла відправляти всіх членів Вищого органу у відставку. Асамблея складалася із парламентарів держав-членів, делегованих національними законодавчими зборами» [1, с. 18]; юридична – формування нової наднаціональної правової системи – права ЄС.

Даний договір був укладений на 50 років. Після цього вугільна та сталеливарна промисловість держав-членів європейських співтовариств підпала під правовий режим, встановлений Договором про заснування ЄС.

Римські договори 1957 р. Створення Європейського Економічного Співтовариства та Європейського Співтовариства з атомної енергетики.

Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі дав старт економічній, політичній та правовій інтеграції європейських держав. Успішність інтеграційних процесів стала передумовою для створення інтеграційної організації загальноєкономічної компетенції. 27 березня 1957 р. у Римі Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція та ФРН підписали Договір про заснування Європейського економічного співтовариства та Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергетики. Вони набули чинності 1 січня 1958 р. і відомі як «Римські договори». «Головною метою Європейського Економічного Співтовариства стало створення спільного ринку та координація економічної політики держав-членів, розвиток економіки, посилення стабільності, послідовне підвищення життєвого рівня та зближення держав-членів (ст. 2 Договору про Співтовариство). Це було досягнуто шляхом зниження митних зборів та квот на експорт та імпорт товарів у межах Співтовариства, введення спільних митних тарифів і спільної економічної політики щодо третіх країн, усунення перешкод пересування осіб, руху послуг і капіталу між державами-членами, забезпечення вільної конкуренції на спільному ринку, прийняття спільної сільськогосподарської та транспортної політики, поступове наближення національних законодавств держав-членів, а також їх економічної, валютної, фіскальної та соціальної політики. Договір закріпив принцип субсидіарності, а також заборонив дискримінацію юридичних і фізичних осіб на підставі їх зв'язку з тією чи іншою державою-членом» [17, с. 16]. Договір про заснування Європейського економічного співтовариства встановив ту ж саму інституційну систему, що була закладена в паризькому договорі: Рада міністрів, Комісія, Асамблея і Суд.

Пріоритетне значення в рамках Договору про створення Європейського Співтовариства з атомної енергетики (Євроатом) отримали питання наукових

досліджень та промислового використання ядерної енергетики. Даний договір передбачав використання енергії атома лише в мирних цілях, що до військових програм, то держави-члени здійснюють їх самостійно.

Створені в 50-х роках XX ст. три Європейських Співтовариства представляли собою організації, котрі включали однієї й ті ж держави, ставили перед собою однакові інтеграційні цілі. Досить скоро постало цілком слушне питання: для чого потрібні три окремих системи керівних органів? Відповіддю на це питання стало підписання в 1965 р. Договору про створення єдиної Ради та єдиної Комісії Європейських співтовариств, який увійшов в історію як «Договір про злиття» (набув чинності в 1967 р.). Фактично після набуття даним договором чинності всі три Співтовариства перетворилися в єдину організацію, що керувалася спільними інститутами.

З метою підтримання динамічного просування інтеграційних процесів до установчих документів європейських співтовариств час від часу вносилися зміни. Одними з найбільш кардинальних стали зміни, запроваджені Єдиним європейським актом (далі - ЄЄА), підписаним у лютому 1986 р. Підписанню цього документа передували дослідження, проведені Комісією ЄС щодо перепон на шляху розвитку європейської інтеграції. Вони засвідчили, що економічний розвиток у співтовариствах втрачає динаміку на тлі економічних успіхів країн-конкурентів з Північної Америки та Східної Азії. [10, с. 24].

Єдиний європейський акт - перша фундаментальна реформа правових основ Європейських Співтовариств. Положення даного договору сформулювали ключові перетворення європейських співтовариств, зокрема:

- 1) Єдиний європейський акт розширив предметну компетенцію Європейського Економічного Співтовариства. Новими сферами загальної політики стали регіональна, екологічна та науково-технічна політика;
- 2) Єдиний європейський акт модернізував інституційну систему співтовариств (посилення наднаціональних рис, подальше обмеження суверенітету держав-членів, посилення демократичних основ в процесі прийняття рішень)
- 3) Єдиний європейський акт закріпив кінцеву дату побудови єдиного внутрішнього ринку - 31 грудня 1992 р.

4) Єдиний європейський акт розширив повноваження інститутів та заклав правову основу для створення нової судової інституції - Трибуналу першої інстанції.

4. Маастрихтський договір 1992 р. і становлення ЄС: нові інституції, компетенції та розширення наднаціональної правосуб'єктності

Якісні зміни всередині Європейського Економічного Співтовариства та глобальні трансформації світової системи на рубежі 1990-х років сприяли початку нового етапу розвитку європейської інтеграції, котра ознаменувалась набранням чинності в 1993 р. ДЄС, котрий суттєво відрізнявся від попередніх основоположних договорів і отримав назву за місцем підписання Маастрихтський.

Маастрихтський договір привніс наступні зміни до інтеграційного об'єднання європейських держав:

1) було створене нове інтеграційне утворення - ЄС, діяльності якого охоплювала всі сфери суспільного життя. ЄС як нове утворення отримало складну структуру, котра не мала аналогів в жодній іншій міжнародній організації. Нова структура отримала назву «трьох опор»: перша опора - Європейські співтовариства, що об'єднала Європейське Економічне Співтовариство, Європейське Співтовариство з атомної енергетик та Європейське Співтовариство вугілля і сталі; друга опора – зовнішня політика і політика безпеки; третя опора - співробітництво поліції та судових органів в кримінально-правовій сфері.

2) запровадив поняття європейського громадянства. Європейське громадянство автоматично отримували громадяни держав-членів ЄС. Воно надавало право на вільне переміщення та проживання на території держав-членів; право обирати та бути обраним на муніципальних та загальноєвропейських виборах; право, перебуваючи на території третіх держав, отримувати допомогу та захист дипломатичних представництв будь-якої країни-члена.

3) створення Економічного та валютного союзу, котрий передбачав запровадження єдиної валюти - євро. Для регулювання цього процесу, а також подальшого функціонування валютного союзу передбачалось створити в межах

об'єднання нові органи - Європейську систему центральних банків на чолі з Європейським центральним банком.

4) закріплення принципу «субсидіарності». Відповідно до цього принципу «у сферах, які не є винятковою компетенцією Співтовариства, воно має право діяти лише настільки, наскільки поставлене завдання не може бути повною мірою вирішене окремими державами-членами, і тому, зважаючи на його масштаби і результати, буде краще виконано Співтовариством» [7]. Тим самим вводилися обмеження на подальше розширення компетенції органів співтовариств за рахунок компетенції органів держав-членів [10, с. 28].

5) розширив реформу інститутів Європейських Співтовариств. Нові повноваження отримав Європейський парламент. Йому було надано право затверджувати призначення членів Комісії. Він також отримав право законодавчої ініціативи. Окрім цього була розширена кількість сфер, в яких застосовувалась процедура вироблення спільної позиції. Також була започаткована ще одна процедура, пов'язана з посиленням ролі Європейського парламенту в законодавчому процесі - процедура спільного ухвалення постанов. Вона надала Європейському парламенту право вето при прийнятті нового законодавства. У свою чергу Суд європейських співтовариств отримав повноваження застосовувати санкції до держав-порушниць права Європейського співтовариства у формі штрафів та платежів (ст. F.2 ДЄС) [10, с. 28]. Для Ради ЄС була розширена сфера застосування прийняття рішень кваліфікованою більшістю, що посилило процес позбавлення держав-членів права вето на законодавчі та інші акти ЄС.

6) визнав обов'язок ЄС дотримуватися основних прав і свобод людини і громадянина, перш за все ті, що знайшли своє закріплення в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.

**5. Ревізія установчих договорів ЄС: Амстердамський договір 1997 р.,
Ніццький договір 2001 р., спроба ухвалення Конституції для Європи 2004 р.
як пошук балансу між національним суверенітетом і наднаціональністю**

При підписання Маастрихтського договору держави-члени домовились про створення через чотири роки нової міжурядової конференції для обговорення подальших реформ правових основ європейської інтеграції.

У 1997 р. було підписано «Амстердамський договір, що змінює ДЄС, договори про створення Європейських співтовариств и деякі пов'язані з ними акти» (набув чинності 1 травня 1999 р.) у Нідерландах, який скоригував Маастрихтський. «В основному, він регулював такі сфери як юстиція та внутрішні справи. Питання з приводу візового контролю, надання притулку, імміграції, охорони зовнішніх кордонів, а також правову співпрацю у цивільних справах були переведені у компетенцію спільноти» [5, с. 416].

Метою Амстердамського договору стала підготовка ЄС до масштабного розширення за рахунок країн Східної Європи.

Основні зміни і доповнення, запропоновані Амстердамським договором, стосувались наступного:

- розширення компетенції ЄС в галузі політики зайнятості держав-членів;
- розширення компетенції ЄС у галузі захисту прав людини. Інститути отримали повноваження стосовно можливих дій, спрямованих проти дискримінації з мотивів релігії, статі, етнічного походження, раси тощо;
- розширення повноважень європейського парламенту та поступова ліквідація права вето представників держав-членів при прийнятті рішень в раді ЄС;
- інтегрування Шенгенських домовленостей про візову політику інших держав в правову поле ЄС, що дозволило усунути дублюючі структури у механізмі роботи наднаціонального європейського утворення;
- запровадження положення, що дозволяло призупинити право голосу представника уряду держави-члена, якщо остання порушує принципи свободи, демократії, верховенства права;
- віднесення частини питань, що раніше регламентувалися в рамках третьої опори (співробітництво поліції та судових органів в кримінально-правовій сфері) до першої опори.

26 лютого 2001 р. був підписаний «Ніццький договір, який вніс зміни до Договору про Європейський союз, Договорів, які засновують європейські

співтовариства, а також деяких пов'язаних з ними актів». Цей договір став наступним кроком у процесі подальшого реформування Євросоюзу.

Головною метою підготовки Ніццького договору стало «завершення розпочатого Амстердамським договором процесу, котрий покликаний підготувати інститути ЄС до функціонування в розширеному об'єднанні» [15]. Саме тому він здебільшого був спрямований насамперед на реформування інституційного механізму ЄС. Центральне місце посіло питання щодо нового розміру квот діючих та майбутніх держав-членів в інститутах ЄС. Зокрема, були скорочені квоти держав-членів при розподілі депутатських місць в Європейському парламенті, по-новому визначався порядок прийняття рішень Радою ЄС кваліфікованою більшістю. «Враховувалася не лише кількість голосів, а й населення країн які проголосували. Це було зроблено для унеможливлення малих країн блокувати рішення основного співтовариства» [5, с. 416]. Ніццький договір скоротив коло питань, відносно яких держави-члени мають право вето. Було скасоване правило «спільної згоди» держав-членів при формуванні Європейської комісії. Деякі зміни торкнулись судової системи ЄС, зокрема, затверджено новий статут Суду ЄС, передбачена можливість створення нових спеціалізованих судових інстанцій.

Ще до того, як Ніццький договір набув чинності, стартував новий етап реформування ЄС. Програма реформи була передбачена спеціальним документом - Декларації про майбутнє Європейського Союзу 2001 р. більш відома як Лаакенська декларація [4].

Саме в Лаакенській декларації була визнана можливість розробки єдиного конституційного документу, котрий замінить собою раніше прийняті установчі документи та підвищить ефективність інтеграційних процесів ЄС. В 2002 р. був скликаний конвент для розробки проекту майбутнього документу, котрий влітку 2003 р. представив проект Конституції. Міжурядова конференція дещо доопрацювала проект і в результаті був підписаний Договір про запровадження Конституції для Європи 2004 р. [8].

Проект Договору Конституція для Європи закріплював змішану правову природу ЄС. Так, даний договір передбачав його ратифікація державами-членами

ЄС, з одного боку, що прирівнювало його до міжнародного договору. З іншого боку, даний Договір встановлював конституцію для наднаціонального утворення – ЄС, що стало значним кроком на шляху до федералізації ЄС.

Проект Договору Конституція для Європи складався із преамбули та чотирьох частин. Частина I закріплювала найбільш фундаментальні принципи устрою та функціонування ЄС. Частина II включала текст Хартії ЄС про основні права 2000 р. Частина III «Політика та функціонування» найбільш об'ємніше і включала в себе нову редакцію положень, що були закріплені в установчих договорах. Частина IV «Загальні і заключні положення» містила положення про порядок набуття чинності Договору, внесення змін тощо.

Незважаючи на демократичні процедури прийняття, широкого обговорення з громадськістю, важливість даного Договору для подальшої європейської інтеграції, його не ратифікували всі держави-члени ЄС. За таких обставин, керівництво держав-членів ЄС вирішила взяти паузу.

6. Лісабонський договір 2007 р. як кульмінація еволюції наднаціонального права: реформування інституційної структури, розширення компетенцій ЄС та закріплення принципу юридичної автономії об'єднання

Лісабонський договір був підписаний 13 грудня 2007 р. в столиці Португалії м. Лісабоні (набув чинності 1 грудня 2009 р.). Що нового було привнесено цим договором в інституційний устрій та права ЄС?

1. суттєво спрощено внутрішню будову ЄС за рахунок ліквідації трьох опор. Це дозволило відмовитись від двозначності понять «ЄС» та «Європейське співтовариство».

2. ЄС отримав статус юридичної особи, що суттєво посилило його позиції на перемовинах з третіми країнами та міжнародними організаціями. Важливими prerogative єдиної правосуб'єктності ЄС є:

- ЄС розглядався в якості єдиного суб'єкта компетенції, що надавалася йому державами-членами;
- сформована єдина система правових актів, що видавалися у всіх сферах компетенції ЄС;

- компетенція реалізується ЄС через єдину інституційну систему;
- передбачено право ЄС укласти угоди з третіми країнами та міжнародними організаціями, створювати дипломатичні місії та представництва;
- наявність у ЄС власного бюджету, котрий фінансується за рахунок власних ресурсів.

3. здійснена важлива кодифікація установчих договорів. Лісабонський договір запропонував більш просту та логічну систему установчих договорів: ДЄС 1992 р. (Маастрихтський договір в редакції 2007 р.) та ДФЄС 1957 р. (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (Римський договір) 1957 р.)

4. проведене чітке розмежування предметів відання та повноважень між ЄС та державами-членами за допомогою визначення виключної, спільної та паралельної компетенції. Лісабонський договір розширив компетенцію ЄС в таких сферах як координація співробітництва держав-членів в області втілення в життя права ЄС, координація заходів по наданню допомоги державам-членам, що постраждали від терористичних актів та катастроф, гуманітарна допомога третім країнам, цивільна оборона, енергетика, спорт, космос, туризм, зміна клімату, проблеми навколишнього середовища.

5. проведена інституційна реформа: уточнена трирівнева система управління ЄС, що складалася із інститутів, органів та нової категорії - установ. До числа інститутів додалось два нових - Європейська Рада та Європейських центральний банк. В складі Європейської Ради створено новий пост постійного президента, котрий обирається із свого складу кваліфікованою більшістю терміном на 2,5 роки з правом переобрання. Число депутатів Європейського парламенту не мало перевищувати 751. Встановлене мінімальне представництво від держави – 6, і максимальне – 96 депутатів. Суттєво розширились повноваження Європейського парламенту. З більшості питань він набув однакові із Радою ЄС права в законодавчому процесі. Змінені правила прийняття рішень Радою ЄС. Сфера питань, в яких потрібна одноголосність Ради ЄС суттєво скорочена, загальним правилом стає прийняття рішень «кваліфікованою більшістю». З деяких питань застосовується прийняття рішень шляхом «супер кваліфікованої

більшості». Посада Голови Ради ЄС, котра раніше обіймалась одним із представників держав-членів терміном на 6 місяців в порядку ротації, у відповідності з положеннями Лісабонського договору стала колективною посадою, котру обіймали одночасно три представники держав-членів терміном на 18 місяців. Лісабонський договір закріпив, що до 2014 р. Європейська Комісія буде складатися із числа членів, що дорівнює чисельності держав-членів ЄС, з 1 листопада 2014 р. передбачалось скорочення числа представників Європейської Комісії до $\frac{2}{3}$ чисельності держав ЄС. Проте, ряд держав побоюючись залишитись без «свого комісара» «провалювали» референдуми по Лісабонському договору. Саме це спонукала зберегти попередній принцип розподілу мандатів в Європейській Комісії. Це одне нововведення стосувалось посади, котра в Договорі про запровадження Конституції для Європи називалася міністром іноземних справ. Дана посада через пересторогу в Лісабонському договорі була позначена як Верховний представник ЄС по іноземним справам та політики безпеки. Відповідно до положень Лісабонського договору Верховний представник буде одночасно заступником Голови Європейської Комісії та Головою ради з іноземних справ. Лісабонським договором передбачена можливість заснування Європейської прокуратури. Зміни до судової системи були досить мінімальними, оскільки вона функціонувала досить успішно. Всі судові органи отримали загальну збірну назву - Суд ЄС. Судова система ЄС представлена трьома ланками - Суд, Трибунал та спеціалізовані трибунали.

6. посилена ідеологічна привабливість ЄС. Лісабонський договір вперше включив нову категорію - «цінності об'єднання». Порушення даних цінностей дає право ЄС застосовувати проти держави-порушниці санкції у вигляді призупинення окремих прав, пов'язаних із членством ЄС. До ключових цінностей ЄС відносяться: людська гідність, свобода, рівність, демократія, права людини, правова держава. Ще одним ідеологічним нововведенням Лісабонського договору стало визнання Хартії ЄС про основні права 2000 р. в якості основоположного документу на рівні з установчими договорами ЄС.

7. визнано право держави-члена на вільний вихід із складу ЄС і встановив процедуру такого виходу

8. встановлено особливий підхід для Європейського співтовариства з атомної енергетики. Питання атомної енергетики виводились із під компетенції ЄС, проте з метою продовження європейської інтеграції в атомній сфері Євроатом перетворювався в формально самостійну організацію, котра об'єднувала ті ж самі держави-члени, що і ЄС.

Лісабонський договір став суттєвим кроком на шляху реформування ЄС. Проте, він дає достатньо підстав для критики. Здебільшого його недоліки обумовлені процедурою розробки. Якщо проект Договору про запровадження Конституції для Європи розроблялася Європейським конвентом ґрунтовно, без поспіху, в максимально демократичній формі, з широким обговоренням з населенням держав-членів ЄС, то Лісабонський договір узгоджувався кулуарно, на закритих засіданнях допущених до даного процесу небагаточисельних експертів, під прикриттям напівконфіденційної дипломатії.

Питання до практичного заняття:

1. Передумови створення Європейського Союзу. Періодизація історії європейської інтеграції.
2. Форми інтеграційних процесів після Другої світової війни. План Маршалла та Організація економічного співробітництва. План Моне-Шумана 1950 р. Поняття та зміст «комунітарного методу», його відмінність від методу міжурядового співробітництва.
3. Створення Європейських співтовариств та процес створення єдиного інституційно-організаційного механізму (Договір про злиття 1965 р.).

Завдання для самостійної роботи:

1. Як ви можете охарактеризувати післявоєнну обстановку у Західній Європі після Першої та Другої Світових війн?
2. Яку роль відігравало США у процесі європейської інтеграції?
3. Назвіть та охарактеризуйте етапи створення Європейського Союзу.
4. Які три міжнародні організації стали у витоків створення Європейського Союзу?

Питання для самоконтролю:

1. Які цілі ставила перед собою європейська спільнота, консолідуючись у Товариства?
2. Що являє собою доктрина Загального ринку в Європі?

3. Яка доля спіткала Європейську Конституцію?
4. Охарактеризуйте роль Лісабонського договору в сучасній побудові Європейського Союзу.

Теми доповідей і повідомлень:

1. Ідея створення Європейського Союзу (ЄС) та її втілення у Маастрихтському договорі 1992 р.
2. Ревізія установчих договорів ЄС (Амстердамський договір 1997 р., Ніццький договір 2001 р.). Договір, що встановлював Конституцію для Європи 2004 р., причини його провалу.

Рекомендовані джерела:

1. Аракелян М.Р. Право Європейського союзу: підручник для студ. вищих навч. закладів / М.Р. Аракелян, М.Д. Василенко. Одеса: Фенікс, 2012. 390 с.
2. Бойко І. Європейський Союз: історія становлення та його значення для України. *Вісник львівського університету. Серія юридична*. 2023. Вип.. 76. С. 15-32.
3. Берестечко М.О., Корнієнко В.О. Створення та еволюція Європейського Союзу. 2020.
4. Декларація № 994_924 від 15.12.2001 Лаакенська декларація "Майбутнє Європейського Союзу" (Декларація Лаакена). URL : https://zakononline.ua/documents/show/223829_223894
5. Демчик О.В., Мірошник В.О., Бойчук Д.С. Історія формування Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 415-417.
6. Дір І.Ю. Основні договори Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип.. 81. ч. 3. С. 263-268.
7. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
8. Договір про запровадження конституції для Європи (проект) від 29 жовтня 2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text
9. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
10. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015 Кн. перша : Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
11. Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Никанорова О.В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

12. Корнієвський С.В. Історична ретроспектива формування європейської політики регіонального розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 4 (47). С. 23-32.
13. Манаєнко І.М., Гук О.В. Країни Бенілюкс: єдність економічного розвитку та місце у європейській спільноті. *Економічний вісник НУТУ «Київський політехнічний інститут»*. 2019. № 16. С. 132-139.
14. Масик Ю. Етапи процесу євроінтеграції країн Балтії: досвід для України. *Вісник НУТУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Вип.. 2 (46). С. 22-27.
15. Ніщський договір, який вніс зміни до Договору про Європейський союз, Договорів, які засновують європейські співтовариства, а також деяких пов'язаних з ними актів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261#Text
16. Петров Р.А. Право Європейського Союзу: підручник. Вид. 10-те, змінене і допов. Харків: право, 2021. 484 с.
17. Право Європейського Союзу: підручник / за ред.. О.К. Вишнякова. Одеса: Фенікс, 2013. 883 с.
18. Право Європейського Союзу. Європейське право прав людини (в питаннях і відповідях): навч.-довідк. посібник / Т.В. Комарова, О.Я. Трагнюк, І.В. Яковюк та ін.; за заг. ред.. І.В. Яковюка. Харків: Право, 2021. 256 с.
19. Романова О.В. Франція у процесі підготовки та ратифікації Лісабонського договору. *Вісник ОНУ ім.. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2015. Вип.. 2 (23). Т. 20. С.95-101.
20. Сухицька Н.В. Основи права Європейського Союзу. Курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ун-т «Україна», 2012. 259 с.
21. Татарчук І., Дяків Т. Європейське право (право Європейського Союзу). Київ: Центр учбової літератури, 2021. 158 с.
22. Тичина В. Правові цінності Європейського Союзу: навч. посіб. Харків: Право, 2023. 116 с.
23. Яковюк І.В. Право Європейського Союзу: основи теорії. Харків: Право, 2021. 360 с.
24. Янчук Н.Д. Еволюція ідеї побудови політики Європейського Союзу в сфері безпеки та оборони як нової архітектури європейської безпеки. Монографія «Розвиток міжнародного та національного права в епоху сучасних загроз та викликів». Одеса: МГУ, 2024. С. 191-221.
25. Burgess M. Federalism and European Union: the Building of Europe, 1950–2000. London: Routledge, 1989.

Інформаційні ресурси:

1. Консолідовані версії Лісабонського договору (українською мовою). URL: www.minjust.gov.ua/file/23491
2. Медіа-портал Європейського Союзу. URL: <http://www.euractiv.com>
3. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://european-union.europa.eu/index_uk
4. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en?s=232

5. Сторінка Європейського Парламенту. URL :
<https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
6. Сторінка Європейської Комісії. URL :
https://commission.europa.eu/index_en
7. Сторінка Ради Європейського Союзу. URL :
<https://www.consilium.europa.eu/en/>
8. Сторінка Суду Європейського Союзу. URL :
https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/
9. Сторінка Європейського центрального банку. URL :
<https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
10. Сторінка Європейського суду аудиторів. URL :
<https://www.eca.europa.eu/en>

Тема 3

ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ЄС ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Лекційні питання:

Мета та завдання вивчення/роботи: ознайомлення з особливостями інституційної системи ЄС як унікального наднаціонального механізму, що забезпечує формування і реалізацію права Європейського Союзу.

1. Інституційна система ЄС як механізм формування наднаціонального правопорядку: принципи організації та поділу повноважень.
2. Європейський парламент як інститут демократичної легітимації наднаціонального права: склад, функції, роль у правотворчому процесі.
3. Рада ЄС та Європейська Рада у системі наднаціонального правотворення та Суд ЄС як гарант єдності та верховенства наднаціонального права: тлумачення, преюдиціальні запити, доктрина прямої дії.

Зміст лекції

1. Інституційна система ЄС як механізм формування наднаціонального правопорядку: принципи організації та поділу повноважень

Інституційна система ЄС формувалася поступово від Європейських співтовариств - Європейського об'єднання вугілля та сталі (далі - ЄОВС), Європейського Економічного Співтовариства (далі - ЄЕС) та Європейського атомного співтовариства (далі - Євратом) до сучасного ЄС, закріпленого Лісабонським договором 2007 року. Вона ґрунтується на принципі балансу міжнаціонального та наднаціонального елементів. Держави-члени делегували частину своїх суверенних повноважень інституціям ЄС, що створило унікальний приклад наднаціональної правової системи. Так, наднаціональність міжнародних організацій, зокрема ЄС, проявляється у праві на втручання у внутрішні компетенції держав, у праві ухвалювати обов'язкові норми для фізичних та юридичних осіб, а також у покладанні повноважень контролю на міжнародних службовців [3].

Розвиток інституційного механізму тісно пов'язаний із проявом наднаціональності: прийняття рішень більшістю голосів, ухвалення

нормативно-правових актів, що мають пряму дію для держав-членів. Це підкреслює перевагу наднаціональної влади над державною та демонструє передачу частини суверенних повноважень на користь ЄС [3].

Основні принципи функціонування інституцій ЄС визначені у ст. 13 ДЄС: «Інституційна структура союзу має забезпечувати узгодженість, ефективність і сталість усіх його дій. Інституції діють у межах повноважень, наданих їм у договорах, і відповідно до процедур, умов та цілей, встановлених у них».

Важливими є також принципи субсидіарності та пропорційності. Вони передбачені у ст. 5 ДЄС: «Відповідно до принципу субсидіарності у сферах, що не належать до його виключної компетенції, союз діє лише тоді й остільки, коли цілей пропонованої дії не можна належним чином досягти державами-членами...». Інституційна система ЄС є багаторівневою, із розмежуванням компетенцій між ЄС та державами-членами, що забезпечує стабільність функціонування наднаціонального права та водночас зберігає роль національних урядів.

Інституційна структура ЄС складається з семи інститутів відповідно до ст. 13 ДЄС. Вона спрямована на захист і просування європейських цінностей та інтересів держав-членів і громадян, забезпечує ефективність і стабільність політики ЄС.

2.Європейський парламент як інститут демократичної легітимації наднаціонального права: склад, функції, роль у правотворчому процесі

Європейський парламент (далі - ЄП), як інститут, що обирається прямими виборами, що проводяться кожні п'ять років - став важливим елементом інституційної еволюції. Його інституційні повноваження формують політико-правове поле Європи та забезпечують представництво громадян, що зміцнює легітимність наднаціонального права [3].

Ст. 14 ДЄС визначає: «ЄП складається з представників громадян союзу. Їхня кількість не може перевищувати 750 плюс Голова. Представництво

громадян є дегресивно пропорційним, мінімум - шість членів від кожної держави-члена, максимум - дев'яносто шість».

ЄП виконує наступні функції: законодавчу, бюджетну, контрольну та представницьку. ЄП разом із Радою ЄС ухвалює регламенти, директиви та інші акти (звичайна законодавча процедура, ст. 289 ДФЄС). Також ЄП затверджує бюджет ЄС спільно з Радою ЄС (ст. 314 ДФЄС). Контрольна функція полягає в тому, що ЄП здійснює політичний контроль, у т.ч. може висловити вотум недовіри комісії (ст. 234 ДФЄС). Саме ЄП формує демократичну легітимність ЄС, висловлюючи позицію громадян.

Важливим прецедентом стало рішення Суду ЄС у справі *Parti écologiste «Les Verts» v European Parliament* (Case 294/83, 1986), де суд визнав ЄП інститутом, компетентним бути відповідачем у судових процесах [26]. Це закріпило його як повноцінного учасника правотворчості.

Європейська Рада визначає «загальні політичні напрями та пріоритети» ЄС (ст. 15 ДЄС). Вона складається з глав держав або урядів, її рішення мають політичний характер.

3. Рада ЄС та Європейська Рада у системі наднаціонального правотворення та Суд ЄС як гарант єдності та верховенства наднаціонального права: тлумачення, преюдиціальні запити, доктрина прямої дії

Рада ЄС виконує функцію законодавця і спів-бюджетного органу разом із ЄП. До її складу входять міністри держав-членів за галузевим принципом (наприклад, міністри фінансів у форматі ECOFIN). «Рада разом з ЄП здійснює законодавчі та бюджетні функції. Вона визначає політику та координує дії відповідно до умов, передбачених у договорах» (ст. 16 ДЄС).

Головна відмінність Європейської Ради від Ради ЄС, те, що перша формує політичні вектори, тоді як Рада ЄС трансформує їх у правові акти. Вони взаємодіють як стратегічний і виконавчий рівні наднаціональної політики.

Європейська Комісія вважається «двигуном європейської інтеграції». Вона володіє майже монопольним правом законодавчої ініціативи: «ЄП та Рада ЄС можуть ухвалювати акти лише на основі пропозиції комісії, за винятком випадків, передбачених у договорах» (ст. 17 ДФЄС).

Основні функції комісії: ініціативна (розробка законопроектів); виконавча (реалізація політики, управління бюджетом (ст. 317 ДФЄС)); наглядова (контроль за дотриманням права ЄС), «комісія забезпечує застосування договорів і заходів, ухвалених інституціями на їхній підставі. Вона стежить за застосуванням права ЄС під контролем Суду ЄС» (ст. 17 ДФЄС); зовнішньополітична (представляє ЄС у міжнародних переговорах). Саме завдяки наглядовій функції комісії називають «охоронцем договорів». Якщо держава-член не виконує свої зобов'язання, комісія може порушити справу проти неї у Суді ЄС (ст. 258 ДФЄС).

Суд ЄС гарантує однакове застосування права ЄС у всіх державах-членах. Суд ЄС складається з Суду справедливості, Загального суду, та спеціалізованих трибуналів (за потреби).

«Суд ЄС забезпечує дотримання права у тлумаченні та застосуванні Договорів» (ст. 19 ДЄС). Повноваження Суду ЄС: контроль законності актів інституцій; вирішення спорів між ЄС та державами-членами; преюдиціальні рішення (ст. 267 ДФЄС), коли національні суди зобов'язані звертатися до Суду ЄС у разі сумнівів у тлумаченні норм ЄС. Рішення Суду у справах *Van Gend en Loos* (1963) (принцип прямої дії права ЄС) та *Costa v. ENEL* (1964) (принцип верховенства права ЄС над національним) заклали основи доктрини наднаціональності права ЄС [27; 28].

Питання до практичного заняття:

1. Принцип наднаціональності як основа функціонування інституцій ЄС.
2. Європейський парламент і контроль за демократичною легітимністю ЄС.
3. Рада ЄС та Європейська Рада: баланс між політичним керівництвом і законодавчим процесом.
4. Європейська Комісія: механізми впливу на формування наднаціонального правопорядку та практика використання монополії законодавчої ініціативи.

5. Механізм ухвалення актів ЄС у звичайній та спеціальній законодавчій процедурі: роль співпраці Європейського парламенту, Ради ЄС та Європейської Комісії.
6. Суд ЄС як творець права: аналіз ключових доктрин (*пряма дія, верховенство, автономія права ЄС*).
7. Допоміжні органи та агенції ЄС як складова інституційного механізму реалізації наднаціональних норм.
8. Взаємодія інститутів у процесі прийняття правових актів ЄС як вираз наднаціональної моделі поділу влад.
9. Україна та інституційна структура ЄС: перспективи участі в роботі інститутів і агентств у процесі євроінтеграції.

Завдання для самостійної роботи:

1. Порівняльний аналіз моделей інституційної структури: ЄС, Ради Європи та ООН.
2. Роль національних парламентів у системі формування наднаціонального права ЄС.
3. Вплив Лісабонського договору на перерозподіл компетенцій між інституціями ЄС.
4. Значення практики Суду ЄС у розвитку концепції верховенства права ЄС.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні інституції ЄС закріплені в ст. 13 ДЄС і як вони розподіляють повноваження?
2. У чому полягає принцип інституційного балансу і чому він має ключове значення для наднаціонального права?
3. Як принцип «субсидіарності» впливає на розподіл компетенцій між інституціями ЄС та державами-членами.
4. Які відмінності між Європейською Радою та Радою ЄС у правотворчому процесі?
5. Які функції виконує Європейська Комісія у системі формування норм права ЄС?
6. Чому Суд ЄС називають «гарантом єдності правопорядку ЄС»?
7. Як інституції ЄС взаємодіють під час ухвалення регламентів, директив і рішень?
8. Яку роль відіграють допоміжні органи та агентства у процесі реалізації наднаціональних норм?
9. Чи можна розглядати агентства ЄС як «четверту гілку влади» у наднаціональній системі?

Теми доповідей і повідомлень:

1. Інституції ЄС та їх повноваження у сфері формування наднаціонального права.
2. Європейський парламент і демократична легітимність наднаціонального права.
3. Європейська Комісія як «охоронець Договорів: правовий статус і повноваження.
4. Суд ЄС та формування доктрини автономії права ЄС.
5. Інституційна еволюція ЄС: від Європейського об'єднання вугілля і сталі до Лісабонського договору.
6. Взаємодія ЄС і національних правопорядків: проблеми імплементації наднаціональних норм.
7. Аргументи «за» і «проти» поширення наднаціональних повноважень ЄС на нові сфери (цифрові технології, оборона, енергетична безпека).

Рекомендовані джерела:

1. Брацук І.З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія / І.З. Брацук ; за наук. ред. проф. М.М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
2. Гребенюк Д. О. Законодавча співпраця Європейського Парламенту з парламентськими органами країн-членів ЄС. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / НУ "ОЮА" ; за заг. ред. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса : Фенікс, 2024. С. 209-211.
3. Гребенюк Д.О. Законотворчі повноваження парламенту Європейського Союзу як наднаціонального інституту: міжнародно-правове дослідження.: дис...доктора філос. Одеса, 2024. 242 с.
4. Дахно І. І. Право Європейського Союзу : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 415 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Кн. 2 : Матеріальне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов, К. В. Смирнова, І. В. Влялько та ін. Київ : Ін Юре, 2015. 456 с.
6. Інституціональне право Європейського Союзу : навчально-методичний посібник / О. К. Канєнберг-Сандула, О. В. Пасечник; ред. Х. Н. Бехруза. Львів : Вид. Кошовий Б.-П. О., 2023. 140 с.
7. Інституційна система ЄС : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, Н. М. Рудік. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2021. 226 с.

8. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
9. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. Харків : Право, 2018. 528 с.
10. Комарова Т. Ю. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків : Право, 2010. 360 с.
11. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]/ Одеса : Фенікс, 2023. 464 с.
12. Основи права Європейського Союзу : підручник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд; Л. І. Адашис, Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін. Харків : Право, 2020. 590 с.
13. Право Європейського Союзу : академічний курс : підручник : 2-ге вид., доповнене і виправлене / В. І. Муравйов, Н. Б. Мушак, Ю. О. Волошин ; за ред. В. І. Муравйова. Київ-Одеса : Фенікс, 2021. 436 с
14. Право Європейського Союзу : нормат. матеріали / упоряд. : І. В. Яковюк, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк; за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 500 с.
15. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.; за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
16. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
17. Право Європейського Союзу : підручник / Р. А. Петров (кер. авт. кол.), А. О. Вакуленко, Ван Елсуwege П. та ін. ; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 10-те, змін. і допов. Харків : Право, 2021. 484 с.
18. Право Європейського Союзу : навчальний посібник / за ред. В. М. Бесчастного. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2011. 366 с.
19. Тищенко І. О. Право Європейського Союзу : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 110 с.
20. Яремчук В. Д. Основи права Європейського Союзу та Ради Європи: дефініції, джерела, схеми, таблиці та персоналії : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 340 с.
21. Consolidated version of the Treaty on European Union, OJ C 202, 07.06.2016.
22. Craig, P., De Búrca, G. *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford, 2024, 1344 p.
23. Chalmers, D., Davie, G., Monti G., Heyvaert V. *European Union Law*. Cambridge, 2024.
24. Nugent, N. *The Government and Politics of the European Union*. Bloomsbury Publishing, 2017.
25. Hartley, T. *The Foundations of European Union Law*. Oxford, 2014.
26. Case 294/83 *Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament* [1986] ECR 1339.

27. Case 26/62 *Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* [1963] ECR 1.
28. Case 6/64 *Costa v. ENEL* [1964] ECR 585.

Інформаційні ресурси:

1. Консолідовані версії Лісабонського договору (українською мовою). URL: www.minjust.gov.ua/file/23491
2. Медіа-портал Європейського Союзу. URL: <http://www.euractiv.com>
3. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://european-union.europa.eu/index_uk
4. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en?s=232
5. Сторінка Європейського Парламенту. URL : <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
6. Сторінка Європейської Комісії. URL : https://commission.europa.eu/index_en
7. Сторінка Ради Європейського Союзу. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/>
8. Сторінка Суду Європейського Союзу. URL : https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/
9. Сторінка Європейського центрального банку. URL : <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
10. Сторінка Європейського суду аудиторів. URL : <https://www.eca.europa.eu/en>

Тема 4

ДЖЕРЕЛА НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: сформувати цілісне розуміння системи джерел права ЄС як унікального наднаціонального правопорядку, ознайомити з особливостями їх ієрархії та взаємодії, розкрити значення судової практики та загальних принципів права у формуванні правової системи ЄС.

1. Поняття та концепція наднаціонального права ЄС.
2. Первинне право ЄС: засновницькі договори та акти, що їх доповнюють.
3. Вторинне право ЄС: регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки.
4. Судова практика як джерело наднаціонального права ЄС.

Зміст лекції

1. Поняття та концепція наднаціонального права ЄС

Наднаціональне право ЄС є унікальною правовою системою, що виникла внаслідок інтеграційних процесів після Другої світової війни. Його ключова риса полягає у відмінності від класичного міжнародного права: воно не лише регулює відносини між державами, а й безпосередньо впливає на правове становище фізичних та юридичних осіб у межах держав-членів. Саме ця особливість і дала підстави говорити про наднаціональний характер правопорядку ЄС. Суд ЄС у своїх рішеннях, зокрема, *Van Gend en Loos* (1963) та *Costa v. ENEL* (1964) наголосив, що ЄС створив власний правопорядок, який інтегрується в національні правові системи та має примат над ними.

Наднаціональне право ЄС - це відображення глобалізаційних і регіоналізаційних процесів, де «наднаціональність» означає позадержавний владний елемент, що співвідноситься з державним суверенітетом. Його сутність полягає в поєднанні інтеграційного елементу та передачі владних повноважень на користь наддержавного рівня [4].

Право ЄС є унікальною правовою системою, що поєднує риси міжнародного та внутрішньодержавного права. Його джерела формуються як

у процесі укладення установчих договорів, так і в результаті нормотворчої діяльності інституцій ЄС. Особливістю цієї системи є наднаціональний характер: норми права ЄС мають прямий ефект та пріоритет над національним правом держав-членів (рішення Суду ЄС у справі *Costa v. ENEL* (Case 6/64, 1964)).

2.Первинне право ЄС: засновницькі договори та акти, що їх доповнюють

Концепція автономії права ЄС передбачає, що ЄС самостійно визначає джерела свого правопорядку, обмежуючи участь третіх країн у формуванні рішень. Це пов'язано з принципом збереження інституційного балансу та легітимності права ЄС [4].

У доктрині права ЄС прийнято виділяти:

- первинне право (установчі договори та протоколи до них);
- вторинне право (акти інституцій ЄС: регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки);
- допоміжні джерела (міжнародні угоди ЄС, загальні принципи права, судова практика, акти «м'якого права»).

Крім того, у науковій літературі зустрічається концепція «змішаних джерел» - норм, що виникають на стику права ЄС та права міжнародних організацій [18].

Таким чином, джерела права ЄС мають багаторівневий характер, і саме ця багатоступовість є однією з ключових відмінностей наднаціонального права від класичного міжнародного права [16].

Джерела права ЄС - це не просто договори між державами чи акти інституцій, а комплексна система норм, яка функціонує автономно й має самостійну природу. У цьому аспекті можна виокремити первинне право (засновницькі договори, протоколи, акти про приєднання), вторинне право (регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки), а також джерела «похідного» або «неписаного» характеру (судова практика, загальні принципи, міжнародні договори, укладені ЄС). Концепція наднаціонального права передбачає, що всі ці джерела співвідносяться у певній ієрархії та

взаємодіють у складній багаторівневій структурі. Це дозволяє говорити про єдність і водночас багат шаровість правової системи ЄС.

Первинне право - фундамент правової системи ЄС. Воно включає установчі договори: ДЄС, ДФЄС, а також низку спеціалізованих документів (Договір про Євратом, Договір про ЄОВС, що має історичне значення). Крім того, до первинного права належать ревізійні договори, протоколи, додатки, акти про приєднання нових членів, Хартія основних прав ЄС 2000 р. Ці документи мають конституційний характер, адже визначають принципи ЄС, його інституційну архітектуру, розподіл компетенцій між ЄС і державами-членами, механізми прийняття рішень та основні права і свободи громадян ЄС. Наприклад, принципи субсидіарності й пропорційності прямо закріплені в установчих договорах і мають пряму дію в інституційній практиці.

Особливої уваги заслуговує Лісабонський договір 2007р., який закріпив юридичну силу Хартії основних прав ЄС 2000 р. та зміцнив ієрархію джерел права. Саме після Лісабонської реформи право ЄС набуло більшої автономності та ознак «квазіконституційного порядку» [17].

Суд ЄС у своїй практиці неодноразово підкреслював, що засновницькі договори мають установчий, «конституційний» характер (справа *Les Verts v. Parliament*, Case 294/83, 1986). Це дозволяє кваліфікувати їх як фундаментальні джерела наднаціонального права.

Завдяки первинному праву формується ієрархія правових норм, так акти вторинного права повинні відповідати положенням засновницьких договорів. У випадку колізії саме первинне право має пріоритет. Суд ЄС в своїй практиці зазначав, що будь-який акт вторинного законодавства підлягає перевірці на відповідність договорам. Таким чином, первинне право виступає «конституцією» ЄС, задаючи рамки для розвитку всієї системи наднаціонального права.

3.Вторинне право ЄС: регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки

Вторинне право - це нормативні акти, що приймаються інституціями ЄС на основі повноважень, визначених установчими договорами (ст. 288 ДФЄС). Основними формами виступають регламенти, директиви, рішення, а також акти рекомендаційного характеру - рекомендації й висновки.

Регламенти мають загальне застосування, є обов'язковими у всіх частинах і прямо діють у державах-членах. Це робить їх схожими на закони у внутрішніх правових системах. Директиви зобов'язують держави-члени досягти певного результату, але залишають свободу у виборі форм і методів реалізації. Таким чином, директиви потребують імплементації у національне законодавство, однак у випадку невиконання Суд ЄС визнає можливість прямої дії деяких положень директив. Рішення мають індивідуальний характер і є обов'язковими лише для тих адресатів, яким вони адресовані. Рекомендації та висновки не мають обов'язкової сили, але мають важливе значення як орієнтири у правозастосуванні.

Особливістю вторинного права є його пряма дія та пріоритет перед нормами національного законодавства (справа *Simmenthal*, Case 106/77, 1978). Це відрізняє акти ЄС від класичних міжнародних зобов'язань.

Саме вторинне право складає найбільшу частину *acquis communautaire* - спільного правового надбання ЄС. Воно динамічно розвивається, охоплює економіку, екологію, соціальну політику, сферу юстиції та внутрішніх справ. Завдяки вторинному праву ЄС здатен гнучко реагувати на нові виклики, водночас спираючись на принципи та цілі, закріплені в установчих договорах. Особливу роль у системі джерел наднаціонального права відіграє практика Суду ЄС. На відміну від класичних континентальних систем, де судові рішення мають здебільшого казуальний характер, у правопорядку ЄС вони фактично формують загальні принципи та норми. Саме завдяки судовій практиці були закладені такі ключові доктрини, як примат права ЄС над національним правом (*Costa v. ENEL*, 1964), принцип прямої дії (*Van Gend en Loos*, 1963), відповідальність держав за шкоду, завдану порушенням права ЄС (*Francovich*, 1991), принцип лояльного співробітництва.

4.Судова практика як джерело наднаціонального права ЄС

Суд ЄС тлумачить і конкретизує положення установчих договорів і вторинних актів, заповнюючи прогалини та створюючи нові правові орієнтири. Багато рішень мають прецедентне значення і стають обов'язковими для подальшої практики. Судова практика виконує подвійну функцію: гарантує однакове застосування права на всій території ЄС і водночас виступає інструментом еволюції правової системи. Така роль Суду ЄС пояснюється природою наднаціонального права - воно динамічне, часто потребує тлумачення в контексті інтеграційних процесів. Тому Суд ЄС є не лише «стражем договорів», а й «творцем права», який формує концептуальні основи правопорядку ЄС. У цьому аспекті його практика визнається самостійним джерелом наднаціонального права.

Суд ЄС відіграє ключову роль у формуванні наднаціонального правопорядку. У своїх рішеннях він розвинув основоположні принципи: пріоритет права ЄС (*Costa v. ENEL*, 1964); пряма дія права ЄС (*Van Gend en Loos*, Case 26/62, 1963); принцип ефективності (*effet utile*); принцип пропорційності та правової визначеності. Ці принципи були визнані складовою «загальних принципів права Союзу» й фактично стали самостійними джерелами [19].

Деякі автори підкреслюють, що Суд ЄС у своїй практиці «конституціоналізував» право Союзу, створивши прецедентне право, яке має нормативне значення [20].

Крім установчих договорів, вторинного законодавства та практики Суду ЄС, до джерел наднаціонального права належать загальні принципи права. Суд ЄС використовує їх для заповнення прогалин і забезпечення узгодженості системи. Серед них - принцип правової визначеності, пропорційності, недискримінації, поваги до основних прав. Багато з цих принципів запозичені з конституційних традицій держав-членів та міжнародних документів (зокрема, Європейської конвенції з основоположних прав та свобод людини 1950р.).

Важливу роль відіграють міжнародні договори, укладені ЄС як окремим суб'єктом міжнародного права. Вони стають частиною правопорядку ЄС та мають пряму дію, якщо містять чіткі й безумовні положення. Таким чином є обов'язковими для інституцій ЄС і держав-членів.

Акти «soft law» (білі та зелені книги, рекомендації, комунікації Комісії) не мають юридично обов'язкової сили, проте відіграють значну роль у формуванні правової політики та практики [21]. Джерела наднаціонального права ЄС охоплюють як класичні юридично обов'язкові акти, так і інструменти м'якого врегулювання, що забезпечують гнучкість системи.

Питання до практичного заняття:

1. Визначення ролі установчих договорів у формуванні правового порядку ЄС.
2. Роль вторинного права у забезпеченні інтеграційних процесів (регламенти, директиви, рішення).
3. Правові казуси щодо колізій норм права ЄС і національного права. Аналіз рішень Суду ЄС, які закріпили принцип верховенства права ЄС.
4. Значення міжнародних угод ЄС у формуванні спільної зовнішньої політики.
5. Механізм застосування актів «м'якого права» (soft law).

Завдання для самостійної роботи:

1. Внесок установчих договорів (Римського, Маастрихтського, Лісабонського) у розвиток системи джерел права ЄС.
2. Роль Європейського парламенту у правотворчому процесі ЄС.
3. Види актів Ради ЄС та Європейської Ради у контексті їхньої юридичної сили.
4. Механізм транспозиції директив у правопорядки держав-членів.
5. Судові доктрини, які вплинули на становлення автономності правопорядку ЄС.

Питання для самоконтролю:

1. Яким чином Суд ЄС формує «прецедентне право» та чи можна його вважати джерелом?
2. В чому полягає відмінність між регламентами та директивами з точки зору їхньої дії в національних правових системах?
3. Чи можна акти інституцій ЄС віднести до міжнародних договорів у класичному розумінні?
4. Яке місце займають угоди ЄС з третіми країнами у системі джерел наднаціонального права?

5. Чи існує в ЄС ієрархія джерел права, подібна до національних конституційних систем?

Теми доповідей і повідомлень:

1. Принцип верховенства права ЄС: еволюція та сучасний стан.
2. Вплив Лісабонського договору на систему джерел права ЄС.
3. Хартія основних прав ЄС як джерело наднаціонального права.
4. Міжнародні угоди ЄС з третіми країнами: особливості укладення та виконання.
5. Принцип прямої дії права ЄС: судова практика і національні правові системи.

Рекомендовані джерела:

1. Аракелян М. Р., Василенко М. Д. Право Європейського Союзу: підручник. Одеса: Фенікс, 2012. 390 с.
2. Брацук І.З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія / І.З. Брацук ; за наук. ред. проф. М.М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
3. Булгакова Д. О. Особливості «первинних» джерел права Європейського Союзу. Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. 2010. Т. 15, вип. 1. С. 5-14.
4. Гребенюк Д.О. Законотворчі повноваження парламенту Європейського Союзу як наднаціонального інституту: міжнародно-правове дослідження.: дис...доктора філос. Одеса, 2024. 242 с.
5. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
6. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. Харків : Право, 2018. 528 с.
7. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]/ Одеса : Фенікс, 2023. 464 с.
8. Основи права Європейського Союзу : підручник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд; Л. І. Адашис, Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін. Харків : Право, 2020. 590 с.
9. Право Європейського Союзу : академічний курс : підручник : 2-ге вид., доповнене і виправлене / В. І. Муравйов, Н. Б. Мушак, Ю. О. Волошин ; за ред. В. І. Муравйова. Київ-Одеса : Фенікс, 2021. 436 с
10. Право Європейського Союзу : нормат. матеріали / упоряд. : І. В. Яковюк, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк; за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 500 с.

11. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.; за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
12. Право Європейського Союзу : підручник / Р. А. Петров (кер. авт. кол.), А. О. Вакуленко, Ван Елсуwege П. та ін. ; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 10-те, змін. і допов. Харків : Право, 2021. 484 с.
13. Яремчук В. Д. Основи права Європейського Союзу та Ради Європи: дефініції, джерела, схеми, таблиці та персоналії : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 340 с.
14. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C 202, 7.6.2016.
15. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012.
16. Craig, P., De Búrca, G. *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford, 2024, 1344 p.
17. Chalmers, D., Davie, G., Monti G., Heyvaert V. *European Union Law*. Cambridge, 2024.
18. Schütze R. *European Union Law*. Cambridge University Press, 2021.
19. Tridimas T. *The General Principles of EU Law*. Oxford University Press, 2022.
20. Lenaerts K., Gutiérrez-Fons J. A. *To Say What the Law of the EU Is: Judicial Review of Union Acts Before the Court of Justice*. Common Market Law Review, 2013.
21. Craig P. *Pringle and Use of EU General Principles*. European Law Review, 2013.
22. Dashwood A., Johnston A. *The Future of the European Union: Reform and Enlargement*. Hart Publishing, 2021.
23. Horspool M., Humphreys M., Wells-Greco M. *European Union Law*. Oxford University Press, 2020.
24. Maduro M. P. *We the Court: The European Court of Justice and the European Economic Constitution*. Hart Publishing, 1998.
25. Wyatt D., Dashwood A. *European Union Law*. Sweet & Maxwell, 2011.
26. Case 26/62 *Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* [1963] ECR 1.
27. Case 6/64 *Costa v. ENEL* [1964] ECR 585.
28. Case 106/77 *Simmenthal* [1978]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61977CJ0106>
29. Cases C-6/90 and C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic* [1991]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61990CJ0006>

Інформаційні ресурси:

1. Консолідовані версії Лісабонського договору (українською мовою). URL: www.minjust.gov.ua/file/23491
2. Медіа-портал Європейського Союзу. URL: <http://www.euractiv.com>
3. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://european-union.europa.eu/index_uk
4. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en?s=232
5. Сторінка Європейського Парламенту. URL : <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
6. Сторінка Європейської Комісії. URL : https://commission.europa.eu/index_en
7. Сторінка Ради Європейського Союзу. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/>
8. Сторінка Суду Європейського Союзу. URL : https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/
9. Сторінка Європейського центрального банку. URL : <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
10. Сторінка Європейського суду аудиторів. URL : <https://www.eca.europa.eu/en>

Тема 5

ВЗАЄМОДІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЄС З НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАВОМ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: полягає у формуванні цілісного розуміння механізмів співіснування, взаємопроникнення та пріоритету норм наднаціонального права Європейського Союзу у правових системах держав-членів.

1. Теоретичні моделі співвідношення права ЄС і національного права.
2. Верховенство права ЄС: доктрина та судова практика.
3. Пряма дія актів ЄС та її значення для правопорядку держав-членів.
4. Колізії між правом ЄС і національним правом: шляхи їх подолання.
5. Вплив права ЄС на трансформацію національних правових систем.

Зміст лекції

1. Теоретичні моделі співвідношення права ЄС і національного права

У сучасній науці сформовані різні підходи до роз'яснення взаємодії наднаціонального та національного права, найбільш поширеними є дві концептуальні моделі, серед яких моністична та дуалістична. Моністичний підхід виходить із того, що наднаціональне та міжнародне право автоматично інтегрується у національну правову систему і [3, с. 15], що характерно то має пріоритет над внутрішнім законодавством. У праві Європейського Союзу (далі – ЄС) це означає, що нормативно-правові акти об'єднання безпосередньо діють у правопорядках держав-членів і не потребують особливих процедур імплементації [8, с. 695]. Якщо з'ясовувати дуалістичний підхід, тут в даному аспекті міжнародні та наднаціональні норми набувають сили лише після внесення змін у внутрішнє законодавство.

Характерна відмінність правопорядку ЄС полягає в тому, що дана система набуває певних особливих рис, з яким важко віднести до будь-якого відходу, напевно в цьому і полягає особливість *sui generis* даного об'єднання. Еволюція права ЄС певною мірою сформувало третю концепцію наднаціональну, яка здатна поєднувати елементи монізму та дуалізму. Таким чином, взаємодія вище зазначених систем характеризується унікальною

«подвійністю», а саме в тому контексті, що суб'єкти об'єднання зберігають суверенітет, а з іншого – делегують частину повноважень на користь ЄС, визнаючи пріоритет наднаціонального права.

Характерно, що кореляція права ЄС із національними правопорядками держав-членів набуває особливої значущості в науковому просторі. На відміну від класичної взаємодії, то дана складова має більш розроблену концептуальну основу. Попри певні дискусії в системі джерел, саме в доктринальних підходах сформувалися різні теоретичні моделі розуміння вище зазначеної взаємодії. Роздуми спираються на накопичений досвід правозастосування та демонструють спробу поєднати принцип автономії права ЄС із необхідністю збереження суверенітету національних правопорядків [9, с. 211].

В цілому ЄС посідає особливе місце серед сучасних інтеграційних тенденцій, адже даний правопорядок має риси, які виходять за межі традиційної моделі міжнародної організації. Тому з'ясування правової природи права ЄС передбачає не лише дослідження співвідношення з міжнародним правом, а й певною мірою, у більш широкому вимірі, вивчення саме взаємодії з національними правовими системами держав-членів. Попри те, що первинні джерела ЄС не містять чітко визначених норм, які б прямо окреслювали межі та ієрархію у відносинах між європейським і міжнародним правом, у них передбачені положення, що визначають наслідки міжнародних угод для правопорядку Союзу. Так, стаття 216(2) ДФЄС закріплює обов'язковість міжнародних договорів, укладених ЄС, для його інституцій і держав-членів [6, с. 466], що свідчить про дотримання фундаментального принципу *pacta sunt servanda*.

З'ясовуючи дане питання крізь доктринальну призму, стає можливим прийти висновку, що дане положення має подвійне значення. З одного боку демонструється відкритість правової системи ЄС до взаємодії з нормами міжнародного права, з іншого вбачається певне позиціонування у центр уваги проблему співвідношення права ЄС і національного права, оскільки імплементація угод державами-членами відбувається у взаємодії двох рівнів правового регулювання. Саме це породжує необхідність розробки

теоретичних моделей, здатних пояснити, яким чином право ЄС зберігає власну автономію, залишаючись водночас інтегрованим у міжнародну та національні правові системи [10, с. 46].

2. Верховенство права ЄС: доктрина та судова практика

Принцип верховенства є наріжним каменем у системі взаємодії, питання природи полягає в тому, що норми права ЄС мають переважну силу над будь-якими національними нормами, навіть тими, що закріплені у конституції держави. Фундамент доктрини сформовані у справі *Costa v. ENEL* (1964), де Суд ЄС уперше чітко визначив, що держава, ставши членом об'єднання, не може приймати закони, які суперечать праву ЄС. Надалі ця позиція розвивалася у численних справах, зокрема *Internationale Handelsgesellschaft* (1970), де Суд ЄС зазначив, що пріоритет права ЄС поширюється навіть на конституційні норми держав. Особливо характерно, що національні конституційні суди часто формували позицію обережно. Так, німецький Федеральний конституційний суд у рішеннях *Solange I* (1974) та *Solange II* (1986) підкреслював, що визнає пріоритет права ЄС лише за умови належного рівня захисту основних прав в об'єднанні. Схожа практика свідчить, що верховенство права ЄС не є абсолютним у сприйнятті національних судів, а радше формується як результат діалогу між правопорядками, особливо коли питання відноситься до певних суперечностей між інституціями [4, с. 33].

Первинні джерела ЄС, закріплюють верховенство права насамперед у ціннісному вимірі, а не лише юридично-нормативному. Зміст виходить за межі і постає як фундаментальна суспільно-правова категорія, що відображає універсальні цінності, обов'язкові для держав-членів. Системне тлумачення положень установчих договорів свідчить про аксіологічний характер зазначеного принципу. Дана специфіка має прояв у структурі самого Договору про ЄС (далі – ЄС). Так, Преамбула наголошує, що створення ЄС відбулося під впливом. До прикладу ст. 2 ДЄС конкретизує підхід, зазначаючи базові цінності об'єднання, спільні для всіх держав-членів. Характерно, що верховенство права в ЄС слід розуміти не лише як формальну вимогу

юридичної системи, а й як певний інтеграційний орієнтир, що визначає природу явища. Саме завдяки такому підходу Суд ЄС отримав можливість розвивати доктрину верховенства права об'єднання, підкреслюючи саме обов'язковий характер навіть у відносинах із конституційними правопорядками держав-членів [12, с. 122].

Дослідження верховенства права в контексті права ЄС неможливе без урахування взаємозв'язку з принципом правової визначеності, який традиційно розглядається як одна з ключових складових. Дослідження зазначених категорій дозволяє з'ясувати багатовимірність та виявити особливості функціонування у сучасних умовах, як ЄС, так і в державах, що перебувають на шляху транзитивності. Характерно, що сучасні виклики актуалізують проблематику стабільності й передбачуваності права, що є невід'ємними характеристиками європейських стандартів правової визначеності. Серед елементів зазначеного принципу доктрина та судова практика ЄС виокремлюють чіткість, ясність і доступність правових норм, їхню передбачуваність і стабільність, а також забезпечення легітимних очікувань суб'єктів права. Важливим є й визначення компетенції органів публічної влади та усталеність судової практики, що гарантує однакове застосування права у різних юрисдикціях [1, с. 214-215]. Ці вимоги мають не лише внутрішньоінституційний характер, а й визначають рамки для національних правопорядків держав-членів та країн-кандидатів. У випадку України, яка перебуває на шляху до європейської інтеграції, забезпечення балансу між національними і міжнародними інтересами набуває стратегічного значення. Впровадження принципів верховенства права та правової визначеності в українську правову систему не лише сприяє адаптації до *acquis* ЄС, але й створює умови для подолання правової фрагментації, викликаній воєнними подіями та гібридними загрозами. Отже, для України інтеграція до правового простору ЄС означає не лише формальне запозичення доктринальних засад, але й їх практичне втілення у спосіб, що гарантує реальну ефективність та стабільність правового порядку [16, с. 85].

3. Прямая дія актів ЄС та її значення для правопорядку держав-членів

Принцип прямої дії вказує, що окремі норми права ЄС можуть надавати права та обов'язки фізичним особам безпосередньо, незалежно від того, чи були вони відтворені в національному законодавстві. Формування пов'язують зі справою *van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* [19], у даному кейсі Суд ЄС визначив, що об'єднання створило «новий правопорядок», у якому громадяни є безпосередніми суб'єктами прав.

Необхідно зазначити, що унікальність ЄС полягає насамперед у самотньому характері правопорядку. Одним із характерних чинників автономії є те, що дія та обов'язковість норм права ЄС на території держав-членів не зумовлені саме внутрішньою правовою системою. Істотним елементом незалежності права ЄС виступає власне автентичне тлумачення Судом ЄС, яке гарантує єдність правозастосування. Неодноразово доводилось, що право ЄС перебуває у постійній взаємодії з міжнародним та національним правом, його існування й ефективність можливі лише за умови збереження самостійності щодо цих правових систем. У практиці Суд ЄС зазначається, Договір про ЄС, на відміну від класичних міжнародних угод, започаткував самостійну правову систему, яка з моменту набуття чинності стала невід'ємним елементом національних правопорядків держав-членів і обов'язковою до застосування національними судами. Водночас суб'єктами права ЄС виступають не лише держави-члени, а й громадяни, що підкреслює його індивідуалізований вимір. Особливість права ЄС вбачається саме у заснованні на принципі передачі частини суверенних повноважень державами-членами на користь об'єднання. Даній системі властиві наступні фундаментальні характеристики, як верховенство норм ЄС над внутрішнім правом держав-членів та безпосередня дія положень права ЄС у національних правопорядках [13, с. 58-59].

Звертаємо вашу увагу, що у практиці ЄС розрізняють два основні типи актів із точки зору прямої дії, а саме регламенти, які завжди мають пряму дію та застосовуються однаково в усіх державах-членах, директиви – потребують імплементації, але у випадку невиконання державою їхні положення можуть

мати пряму дію, підтвердження знаходить у справі *Yvonne van Duyn v Home Office* [18].

Вищезазначений принцип є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє фізичним та юридичним особам посилатися на право ЄС безпосередньо в національних судах. З одного боку, зміцнюється єдність правового простору об'єднання, а з іншого обмежує дискрецію держав у сфері виконання власних зобов'язань.

Система принципів права ЄС виступає ключовим критерієм для оцінки ступеня відповідності національного законодавства європейським стандартам. Дана складова дозволяє не лише виявити наявні розбіжності, а й сформулювати ефективні механізми їх врегулювання. При цьому згадані принципи мають подвійне значення, а саме з одного боку, вони функціонують як нормативні орієнтири, а з іншого - як практичні інструменти гармонізації та адаптації національного права. Принцип верховенства права гарантує пріоритет норм права ЄС наприклад у разі колізії з внутрішнім законодавством. Не дарма принцип правової визначеності забезпечує стабільність та передбачуваність правового регулювання, що є особливо важливим для реалізації прав та законних інтересів громадян [20, с. 64]. Пропорційність є гарантією недопущення надмірного втручання суб'єктів владних повноважень у сферу основних прав і свобод людини, однак принцип субсидіарності забезпечує оптимальний баланс у розподілі компетенцій між ЄС і державами-членами. Тому принцип прямої дії дозволяє застосовувати норми права ЄС безпосередньо у внутрішньому правопорядку, що підвищує ефективність правозастосування, а механізм взаємного визнання правових актів і рішень слугує основою для забезпечення узгодженої та результативної взаємодії між національними правовими системами і правопорядком ЄС [14, с. 1251].

4. Колізії між правом ЄС і національним правом: шляхи їх подолання

Сучасна правова реальність говорить, про наявність різних ступенів правового регулювання неминуче призводить до колізій. Найпоширенішими є ситуації, коли національний закон суперечить нормі регламенту чи директиви

[7, с. 278]. Механізми вирішення полягають у пріоритеті права ЄС, тобто національний суд зобов'язаний не застосовувати норму внутрішнього права, якщо вона суперечить нормі ЄС. Обов'язок тлумачення полягає у тому, що суди держав-членів мають тлумачити національне право у світлі права ЄС, яке підтверджують відповідна практика [17]. До прикладу преюдиційне провадження дозволяє національним судам звернутися до Суду ЄС за офіційним тлумаченням (ст. 267 ДФЄС). Провадження проти держави-члена - Європейська Комісія може ініціювати справу про порушення, якщо держава системно ігнорує зобов'язання.

Однією з ключових особливостей правопорядку ЄС є його автономність, що виявляється у здатності функціонувати незалежно від національних та міжнародних правових систем. Особливий самостійний характер права ЄС, закріплений у практиці Суду ЄС, проявляється у двох фундаментальних принципах, а саме верховенства права ЄС та прямої дії його норм. Принцип верховенства означає, що норми об'єднання мають пріоритет у випадку юридичної колізії з положеннями внутрішнього права держав-членів. Таким чином, якщо між національним актом і актом ЄС виникає суперечність, судові та в цілому суб'єкти владних повноважень зобов'язані застосовувати саме норми права ЄС. Принцип прямої дії, у свою чергу, гарантує безпосереднє застосування норм права ЄС без потреби у спеціальній імplementації. Це означає, що фізичні та юридичні особи можуть прямо посилатися на положення права ЄС у національних судах, а суб'єкти владних повноважень зобов'язані їх враховувати. Завдяки цьому формується прямий юридичний зв'язок між індивідом і правопорядком Союзу [15, с. 64]. Таким чином, подолання колізій відбувається через поєднання саме судових і адміністративних механізмів. Характерну роль у цьому процесі відіграють національні суди, які фактично є «судами ЄС» на місцях, забезпечуючи єдність тлумачення і застосування права об'єднання.

5. Вплив права ЄС на трансформацію національних правових систем

Питання впливу наднаціонального права ЄС на національні правопорядки є системним і багатовимірним. Він проявляється у наступних аспектах законодавчий рівень, тобто держави змушені змінювати власні кодекси, закони та підзаконні акти відповідно до директив і регламентів ЄС, суди дедалі частіше звертаються до права ЄС, що формує нову культуру правозастосування [5, с. 77]. Характерно, що національні конституційні суди адаптують свою доктрину до пріоритету та прямої дії права ЄС, а органи виконавчої влади зобов'язані враховувати європейські стандарти у сфері економіки, соціальної політики, довкілля, публічних закупівель тощо.

Сучасний стан підтверджує, що одним із ключових чинників ефективності та належного функціонування права ЄС є специфічна процедура імплементації у національні правопорядки держав-членів. Під імплементацією ми розуміємо процес транспонування норм права ЄС, що передбачає створення відповідних механізмів і процедур для їх закріплення та практичного застосування у внутрішні правові системи. У ході поступового поглиблення європейської інтеграції відбувся процес так званої конституціоналізації права ЄС. Якщо на початковому етапі установчі договори мали характер міжнародних угод, що зобов'язували виключно держави-учасниці, то з часом вони трансформувалися у правову основу нового інтеграційного порядку. Цей порядок поширює свої норми не лише на держави-члени, а й безпосередньо на фізичних та юридичних осіб, покладаючи на них обов'язки та надаючи права. Встановлення принципів прямої дії та верховенства права ЄС забезпечило формування особливої правової системи, яка вирізняється універсальністю та автономністю. Сучасний розвиток інтеграційних процесів засвідчує, що національні правопорядки держав-членів тісно переплетені з правовою системою Союзу, формуючи єдине нормативне середовище. Водночас спостерігається відчутний вплив права ЄС і на країни-кандидати, які у процесі підготовки до вступу здійснюють масштабну адаптацію свого законодавства відповідно до європейських стандартів [2, с. 209-210]. Таким чином, право ЄС не лише

створило якісно новий наднаціональний правовий порядок, відмінний від класичних моделей національного права, але й стало каталізатором трансформацій у внутрішніх правових системах держав-членів та країн-кандидатів. У результаті виникає цілісна інтеграційна правова система, що поєднує різні за своєю природою правопорядки на основі спільних принципів та механізмів [11, с. 347].

Водночас вплив права ЄС не завжди сприймається однозначно. У низці держав виникають конфлікти суверенітету (наприклад, польські та угорські конституційні органи останніми роками ставлять під сумнів абсолютність верховенства права ЄС). Це свідчить, що взаємодія права ЄС і національного права є динамічним процесом, у якому триває пошук балансу між інтеграційними інтересами та збереженням національної ідентичності.

Взаємодія наднаціонального та національного права в ЄС – це складна система, заснована на принципах верховенства, прямої дії та співпраці судових і політичних інституцій. Вона забезпечує єдність правопорядку, водночас залишаючи простір для діалогу між Союзом і державами-членами. Цей діалог і є ключем до збереження стабільності інтеграційного процесу.

Питання до практичного заняття:

1. Теоретичні моделі співвідношення національного права та права ЄС (монізм, дуалізм, наднаціональність).
2. Судова справа *Costa v. ENEL* (1964) та її значення для формування принципу верховенства права ЄС.
3. Справа *Van Gend en Loos* (1963) як основа доктрини прямої дії права ЄС.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати рішення національних конституційних судів (Німеччини, Італії, Польщі) щодо меж застосування принципу верховенства права ЄС.
2. Підготувати реферат на тему: «Преюдиційні запити як механізм взаємодії національних судів і Суду ЄС».
3. Зробити огляд впливу директив ЄС на реформування законодавства України у сфері публічних закупівель або захисту довкілля.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає принцип верховенства права ЄС і які його практичні наслідки для держав-членів?
2. Які особливості прямої дії регламентів та директив ЄС?

3. Які механізми існують для подолання колізій між національним правом і правом ЄС?

Теми доповідей і повідомлень:

1. Доктрина «Solange» у практиці Федерального конституційного суду Німеччини.
2. Вплив права ЄС на конституційний розвиток держав-членів: приклади з Італії та Польщі.
3. Принцип сумлінного співробітництва (ст. 4 ДЕС) як основа взаємодії права ЄС і національних правопорядків.

Рекомендовані джерела:

1. Аракелян М.Р, Бехруз Х.Н, Гребенюк Д.О. Європейський Парламент: голос громади в законодавчому процесі ЄС. *Науково – виробничий журнал «Держава та регіони»* № 4, 2022 с. 212-216. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2022/32.pdf
2. Гребенюк Д. О. Законодавча співпраця Європейського Парламенту з парламентськими органами країн-членів ЄС // Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса, 2024. С. 209-211. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28294>
3. Гребенюк Д.О. Інтеграція в Європейський Союз в епоху глобальних змін: правовий аналіз розвитку тенденції. *Право і суспільство*. № 4, 2022 с. 15-19 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/3.pdf
4. Гребенюк Д.О. Генезис Європейського Парламенту та його трансформація до наддержавності. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. № 72, 2022 с. 32-35 URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/7.pdf>
5. Гребенюк Д.О. Інституційний механізм ЄС в процесі регулювання міграційної кризи. *Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики*. Міжнародний круглий стіл. 05 березня 2024 р., м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2024 р. С. 77-80. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/02178f50-74a1-4029-83f7-804846e3cedf/download>
6. Гребенюк Д.О. Місце і роль Європейського Парламенту в інституційній системі Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7, 2022. С. 465 – 467 URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/112.pdf
7. Гребенюк Д.О. Становлення концепції наднаціонального парламентаризму в сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. № 80, 2023 р. с. 278-283. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/47-1.pdf>

8. Гребенюк Д.О. Фрагментація та поляризація фактори які створюють Європейський Союз актором головних змін. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5, 2022. с. 695 - 696 URL:http://www.lsej.org.ua/5_2022/168.pdf
9. Д. Суханова. Особливості правової системи європейського союзу та її співвідношення з міжнародними і національними правовими системами // *Україна і Світ*. №1, 2024 р. – С. 211 – 217 URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/24.pdf
10. Заставна О. П. Право Європейського Союзу в системі міжнародного права // *Галицькі студії: Юридичні науки*. – 2024. – №. 5. – С. 45-50. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/60/55>
11. Іванов А. В. Вплив права ЄС на національні правові системи та світовий порядок // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. – 2024. – Т. 3. – №. 83. – С. 347-352. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-3.pdf#page=347>
12. Калінніков О. В. Закріплення принципу верховенства права в Договорі про Європейський Союз // The 21st International scientific and practical conference “Innovative solutions in public communications and international relations”(May 28–31, 2024) Sofia, Bulgaria. International Science Group. 2024. 382 р. – 2024. – С. 122 - 125. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2024/05/INNOVATIVE-SOLUTIONS-IN-PUBLIC-COMMUNICATIONS-AND-INTERNATIONAL-RELATIONS.pdf#page=123>
13. Муравйов В. Реалізація норм права Європейського Союзу у внутрішніх правопорядках держав-членів // *The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*. – 2013. – №. 1086. – С. 58-64. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/4729>
14. Ніколенко Л. М. Принципи права Європейського Союзу як критерії оцінки ефективності правової інтеграції // *Аналітично-порівняльне правознавство*. – 2025. – №. 2. – С. 1251-1255. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328284/318025>
15. Черницька В. В. Адаптація правової системи України до правової системи європейського союзу: окремі загальнотеоретичні аспекти // *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали VI Всеукраїнської за міжнародною участю науковопрактичної конференції (м. Полтава, 17 листопада 2021 року)*. Полтава, 2021. 261 с. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Zbirnyk-%D0%9F%D0%AE2021%D0%941.pdf#page=64>
16. Чеханюк Л. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2025. – Т. 1. – №. 29. – С. 85-95. URL: <https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1682/1673>
17. EUR-Lex. Judgment of the Court of 10 April 1984. Sabine von Colson and Elisabeth Kamann v Land Nordrhein-Westfalen. Reference for a preliminary

ruling: Arbeitsgericht Hamm - Germany. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61983CJ0014>

18. EUR-Lex. Judgment of the Court of 4 December 1974. Yvonne van Duyn v Home Office. Reference for a preliminary ruling: High Court of Justice, Chancery Division - United Kingdom. Public policy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61974CJ0041>

19. EUR-Lex. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Netherlands. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61962CJ0026>

20. Hrebeniuk D. European parliamentarism and establishing the content of the institutional authority within the EU parliament. *Visegrad journal on human rights*. № 6. 2023 p. c. 64 – 71. URL: <https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2024/03/VJHR-6.23.pdf>

Інформаційні ресурси:

1. Консолідовані версії Лісабонського договору (українською мовою). URL: www.minjust.gov.ua/file/23491
2. Медіа-портал Європейського Союзу. URL: <http://www.euractiv.com>
3. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://european-union.europa.eu/index_uk
4. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en?s=232
5. Сторінка Європейського Парламенту. URL : <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
6. Сторінка Європейської Комісії. URL : https://commission.europa.eu/index_en
7. Сторінка Ради Європейського Союзу. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/>
8. Сторінка Суду Європейського Союзу. URL : https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/
9. Сторінка Європейського центрального банку. URL : <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
10. Сторінка Європейського суду аудиторів. URL : <https://www.eca.europa.eu/en>

Тема 6

КОНЦЕПЦІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДОКТРИНІ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: полягає у розкритті сутності, змісту та еволюції наукових підходів українських правників до розуміння феномену наднаціональності як особливої форми правової інтеграції в межах Європейського Союзу та її значення для розвитку національної правової системи України.

1.Формування уявлень про наднаціональність у вітчизняній правовій науці.

2.Теоретичні підходи українських учених до визначення сутності наднаціонального права.

3.Наднаціональність та суверенітет: український науковий дискурс.

4.Розвиток концепції наднаціональності у світлі євроінтеграційних прагнень України.

5.Сучасні виклики та перспективи розвитку доктрини наднаціональності в Україні.

Зміст лекції

1. Формування уявлень про наднаціональність в українській правовій науці

В українській правовій науці концепція наднаціональності почала активно обговорюватися після здобуття незалежності, особливо в контексті інтеграційних процесів у Європі. Після трансформаційних етапів правовий стан змінився, а саме вчені-правознавці почали аналізувати можливість співіснування міжнародного, регіонального та внутрішньодержавного права в умовах глобалізації.

У національній правовій науці наднаціональність поступово почала сприйматися як ключова характеристика інтеграційних процесів у межах ЄС [7, с. 695], що визначає його специфічну правову природу. Йдеться про здатність Союзу ухвалювати рішення, які є обов'язковими для держав-членів навіть у випадках їхньої колізії з національним законодавством. Саме це надає можливість забезпечувати належний рівень правової інтеграції та гармонізації внутрішніх правопорядків. У міжнародно-правовій доктрині феномен

наднаціональності розглядається крізь призму різних концептуальних підходів, що зумовлено як відсутністю єдиного усталеного визначення цього поняття у міжнародних договорах, так і різноманітністю методологічних інструментів, застосовуваних у дослідженнях [5, с. 465]. Відтак наднаціональність трактується не лише крізь призму інституційних та правових особливостей ЄС, а й у контексті наукових дискусій щодо меж суверенітету, співвідношення національного та міжнародного права. Українська правова доктрина, перебуваючи під впливом європейського досвіду, також формує власні підходи до осмислення цього явища, намагаючись поєднати західні теоретичні концепції з особливостями національної правової традиції [10, с. 700].

Перші дослідження торкалися загальних питань співвідношення міжнародного та національного права. Водночас поступово виокремилася увага саме до наднаціональних систем - передусім права ЄС, яке стало моделлю нового типу правопорядку. Українські вчені розглядали наднаціональність як особливий феномен, що поєднує риси міжнародного права та внутрішньодержавного регулювання, але водночас виходить за їхні межі. Таким чином, вітчизняна правова наука зробила крок від традиційного дуалізму до осмислення гібридних форм правового співіснування.

Актуальним завданням вітчизняної доктрини є уточнення та вироблення цілісного визначення поняття «наднаціональність». У науковій літературі, зокрема в працях О. К. Вишнякова, наголошується, що наднаціональність не має універсального змісту, а характеризується множинністю підходів до її розуміння. Вона використовується для позначення специфіки функціонування органів певних міждержавних об'єднань і розглядається крізь призму особливих ознак їх інституційної природи. З огляду на це наднаціональність може бути осмислена як атрибут інтернаціоналізованих форм управління, що базуються на механізмах делегування державами частини своїх владних повноважень. Саме у цьому контексті виникають складні теоретичні питання щодо меж такого делегування, їх впливу на суверенітет та співвідношення між національними й наднаціональними компетенціями. Ця проблематика посідає

важливе місце як у працях українських правників, так і в дослідженнях зарубіжних науковців, що свідчить про її універсальний характер у сучасній науці міжнародного права [2, с. 52].

2. Теоретичні підходи українських учених до визначення сутності наднаціонального права

У працях українських дослідників наголошується, що формування концепту наднаціонального права ґрунтується на принципах взаємної поваги, діалогу та багаторівневої співпраці між суб'єктами інтеграційного процесу. Центральним елементом цього підходу виступає визнання пріоритету правових актів наднаціонального об'єднання над національними правопорядками держав-учасниць [3, с. 15]. Саме ця риса визначає якісну відмінність наднаціонального права від традиційних форм міжнародної правотворчості, оскільки створює нову модель взаємодії між інституціями Союзу та органами держав-членів. У такій системі парламентські та інші представницькі органи беруть участь у виробленні нормативних актів, які набувають прямої дії для громадян, забезпечуючи водночас баланс між інтеграційними потребами та збереженням національної правової ідентичності [1, с. 209].

В українській доктрині існує декілька підходів до розуміння наднаціональності.

Інституційно-правовий підхід: наднаціональність розглядається через призму діяльності органів ЄС, рішення яких є обов'язковими для держав-членів і громадян. Вітчизняні дослідники наголошують, що саме інституційна автономія ЄС робить його правопорядок наднаціональним.

Матеріально-правовий підхід: увага зосереджується на змісті норм, які створюють безпосередні права та обов'язки для приватних осіб. На думку багатьох українських науковців, це принципово відрізняє право ЄС від класичного міжнародного права.

Комплексний підхід: наднаціональність розглядається як багатовимірне явище, що включає правову, політичну й соціальну складові. Тут

підкреслюється, що наднаціональність не можна зводити лише до юридичної категорії - вона відображає глибинні інтеграційні процеси, які змінюють природу державності.

Таким чином, у вітчизняній доктрині наднаціональність трактується як унікальний правовий феномен, що поєднує інституційні, нормативні та соціальні елементи [8, с. 278].

3. Наднаціональність та суверенітет: український науковий дискурс

Одним із найскладніших аспектів у вивченні наднаціональності є її співвідношення з державним суверенітетом. У вітчизняній науці існують дві полярні позиції.

У науковій традиції поняття «суверенітет» (від франц. *souveraineté* - верховна влада, верховенство, панування) первісно формувалося як категорія, що мала передусім політичний вимір. Згодом, у процесі конституційного розвитку європейських держав, акцент змістився: обмеження влади монарха у сфері власності, поява механізму поділу влади на самостійні гілки та інституційні «противаги» централізованому управлінню сприяли трансформації уявлень про суверенітет. Відтак він поступово відійшов від персоніфікованого зв'язку з монархічною владою та почав ототожнюватися з категорією верховної державної влади. У подальшому суверенітет набув подвійного виміру: як ідеальна модель повноцінної державності, що відображає самодостатність політичного організму, та як реальний інструмент сили, який дозволяє впливовим державам нав'язувати свою волю іншим. У сучасному українському дискурсі це розуміння постає у новому світлі в контексті наднаціональності, яка ставить перед правовою наукою складне завдання - узгодити принцип верховної влади держави з потребами інтеграційного співробітництва [9, с. 85].

Перша - традиційно-державницька: суверенітет є абсолютним і неподільним, а тому будь-які прояви наднаціональності сприймаються як обмеження чи навіть загроза державності. Прихильники цього підходу

наголошують, що Україна повинна обережно ставитися до делегування своїх повноважень наднаціональним органам.

Друга - інтеграційна: суверенітет розглядається як гнучке поняття, яке може бути частково передане наднаціональним інституціям без втрати державності. Ця концепція підкреслює, що в сучасних умовах абсолютний суверенітет є радше теоретичною конструкцією, тоді як реальна міжнародна співпраця передбачає взаємні обмеження.

Українські дослідники, особливо у сфері євроінтеграційних студій, дедалі частіше схилиються до другої позиції. Вони наголошують, що наднаціональність не руйнує державний суверенітет, а трансформує його, пристосовуючи до нових умов глобалізованого світу.

4. Розвиток концепції наднаціональності у світлі євроінтеграційних прагнень України

Євроінтеграційний курс України став ключовим каталізатором розвитку доктрини наднаціональності [4, с.77]. У процесі переговорів про асоціацію з ЄС та імплементації Угоди про асоціацію українські вчені почали детально аналізувати механізми взаємодії права ЄС та національного законодавства.

Доктрина наднаціональності в цьому контексті набула практичного виміру: йшлося не лише про теоретичне розуміння феномена, а й про конкретні правові наслідки для України. Вивчалися питання адаптації законодавства, функціонування прецедентного права Суду ЄС, запровадження європейських стандартів у сферах торгівлі, конкуренції, довкілля, прав людини.

У сучасній доктрині міжнародного права концепція наднаціональності розглядається не як усталена правова категорія з чітко визначеними нормативними параметрами, а як динамічна модель, що поступово формується під впливом інтеграційних процесів. Її сутність полягає у можливості створення та функціонування інституцій, наділених повноваженнями приймати рішення, обов'язкові для держав-учасниць, виходячи за межі виключно національних юрисдикцій. На відміну від традиційних

парламентських систем, які діють у межах національних правопорядків, наднаціональні органи виступають у ролі інструментів координації та спільного врядування в міжнародному масштабі. В європейському контексті дана концепція тісно пов'язана з ідеями демократизації міжнародних відносин, посилення політичної репрезентації та поглиблення співробітництва між державами. Саме через розвиток наднаціональних інституцій формується механізм ухвалення рішень, що забезпечує баланс між суверенними інтересами країн та спільними потребами інтеграційного об'єднання. Для України, яка визначила стратегічний курс на членство в Європейському Союзі, вивчення й адаптація принципів наднаціональності набуває особливого значення. Це не лише сприяє наближенню правової системи до *acquis communautaire*, але й відкриває нові можливості для участі у виробленні рішень, що впливають на регіональний та глобальний розвиток [8, с. 279].

Особливу увагу приділяли питанню поступового входження у наднаціональний простір, адже Україна не є державою-членом, але водночас має зобов'язання з імплементації значної частини права ЄС. Це створило новий науковий дискурс: як розуміти наднаціональність у контексті «асоційованого членства»? Таким чином, українська доктрина почала розглядати наднаціональність не лише як характеристику права ЄС, а й як процес правової інтеграції, що трансформує внутрішній правопорядок України.

5. Сучасні виклики та перспективи розвитку доктрини наднаціональності в Україні

Сьогодні концепція наднаціональності в Україні розвивається в умовах нових викликів. По-перше, триває процес наближення законодавства до *acquis communautaire* у межах підготовки до вступу в ЄС. Це ставить перед науковцями завдання переосмислення понять «суверенітет», «верховенство Конституції» та «правова інтеграція».

По-друге, виникає потреба в адаптації національної правової доктрини до нових реалій: розширення ролі міжнародних організацій, зростання значення

прав людини, посилення вимог щодо верховенства права. Наднаціональність у цьому контексті розглядається як інструмент модернізації правової системи України.

По-третє, сучасні конфлікти між національним правом і правом ЄС у державах-членах (наприклад, у Польщі чи Угорщині) стають предметом дослідження для українських учених. Це дозволяє сформувати превентивний підхід: вивчати чужий досвід, аби уникати подібних колізій у майбутньому.

У сучасному науковому дискурсі питання наднаціональності постає як одна з ключових дилем співвідношення державного суверенітету та інтеграційних тенденцій. Дискусії між прихильниками абсолютності суверенітету та його гнучкого розуміння багато в чому концентруються навколо принципу наднаціональності, який водночас слугує як інструмент обґрунтування необхідності глибшої інтеграції, так і аргументом для застережень щодо можливої втрати політичної самостійності. У науковій літературі наднаціональність визначається як стан, за якого створене державами утворення отримує здатність приймати рішення, обов'язкові для учасників, без потреби щоразу отримувати їхню згоду. Це свідчить про делегування частини суверенних повноважень міжнародним органам, які набувають самостійного характеру. Водночас у межах цього підходу акцент робиться на пошуку балансу між збереженням базових атрибутів державності та ефективністю діяльності наднаціональних інституцій. Для України, що перебуває на етапі активної євроінтеграції, доктрина наднаціональності є водночас викликом і перспективою. Викликом – оскільки перед державою постає завдання гармонізації національного правопорядку з нормами та практиками Європейського Союзу, що потребує часткового перерозподілу суверенних компетенцій. Перспективою - оскільки залучення до наднаціональних механізмів ЄС забезпечує участь у процесах ухвалення рішень на європейському рівні та зміцнює позиції України у глобальному політико-правовому просторі. Відтак розвиток доктрини наднаціональності в Україні пов'язаний із виробленням гнучкої моделі, що дозволить одночасно

гарантувати захист державних інтересів і сприяти інтеграції до спільного європейського правового простору [11, с. 45].

Перспективи розвитку доктрини наднаціональності в Україні пов'язані насамперед із процесом повноправного вступу до ЄС. Очевидно, що це вимагатиме доктринального перегляду ролі Конституції України та співвідношення національного й наднаціонального права.

Концепція наднаціональності в українській доктрині пройшла шлях від абстрактної ідеї до практичного інструмента правової інтеграції. Сьогодні вона є не лише предметом академічних дискусій, а й фактором державної політики. Наднаціональність у сучасному українському розумінні - це механізм поєднання суверенітету з інтеграцією, який має визначати майбутнє України в Європі.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття та зміст наднаціональності у правовій науці України.
2. Дискусії в українській доктрині щодо співвідношення наднаціональності та державного суверенітету.
3. Приклади відображення ідей наднаціональності у конституційних реформах і законодавчій практиці України.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати позиції українських науковців щодо меж наднаціонального елементу у праві ЄС (зробити порівняльну таблицю).
2. Підготувати повідомлення: «Україна та наднаціональні механізми інтеграції: досвід співробітництва з ЄС».
3. Вивчити рішення Конституційного Суду України, у яких торкаються питань співвідношення міжнародних та національних зобов'язань.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає сутність концепції наднаціональності у сучасній українській правовій науці?
2. Які аргументи висуваються на користь і проти посилення наднаціональних елементів у праві?
3. Як українська доктрина пов'язує наднаціональність із процесом євроінтеграції?

Теми доповідей і повідомлень:

1. Сучасні підходи українських науковців до розуміння феномену наднаціональності.

2. Наднаціональність та збереження державного суверенітету: український контекст.
3. Значення наднаціональної концепції для майбутнього членства України в ЄС.

Рекомендовані джерела:

1. Гребенюк Д. О. Законодавча співпраця Європейського Парламенту з парламентськими органами країн-членів ЄС //Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах. – 2024. – С. 209. URL: https://www.researchgate.net/profile/Viacheslav-Sushko/publication/384867045_Susko_Vaceslav_Viktorovic_Nacionalnij_universitet_Odeska_uridicna_akademia_docent_kafedri_kriminalistiki_detektivnoi_ta_operativno-rozsukovoi_dialnosti_kandidat_medicnih_nauk_MOBING_NA_ROBOTI_ZAHIS_T_P/links/670abf2a68e0f20a611060ce/Susko-Vaceslav-Viktorovic-Nacionalnij-universitet-Odeska-uridicna-akademia-docent-kafedri-kriminalistiki-detektivnoi-ta-operativno-rozsukovoi-dialnosti-kandidat-medicnih-nauk-MOBING-NA-ROBOTI-ZAHIS.pdf#page=209
2. Гребенюк Д. О. Законотворчі повноваження парламенту Європейського Союзу як наднаціонального інституту: міжнародно-правове дослідження : дис. – Одеса, 2024.
3. Гребенюк Д.О. Інтеграція в Європейський Союз в епоху глобальних змін: правовий аналіз розвитку тенденції. *Право і суспільство*. № 4, 2022 с. 15-19 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/3.pdf
4. Гребенюк Д.О. Інституційний механізм ЄС в процесі регулювання міграційної кризи. *Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики*. Міжнародний круглий стіл. 05 березня 2024 р., м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2024 р. С. 77-80. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/02178f50-74a1-4029-83f7-804846e3cedf/download>
5. Гребенюк Д.О. Місце і роль Європейського Парламенту в інституційній системі Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7, 2022. С. 465 – 467 URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/112.pdf
6. Гребенюк Д.О. Становлення концепції наднаціонального парламентаризму в сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. № 80, 2023 р. с. 278-283. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/47-1.pdf>
7. Гребенюк Д.О. Фрагментація та поляризація фактори які створюють Європейський Союз актором головних змін. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5, 2022. с. 695 - 696 URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/168.pdf
8. Гребенюк, Д. О. Становлення концепції наднаціонального парламентаризму в сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 2.80 (2023): 278-283. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297056/290000>

9. Лемак О. В. Національний суверенітет в умовах глобалізації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2024. – Т. 3. – №. 83. – С. 82-90. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310484/301819>
10. Сурілова О. О., Мануїлова К.В. Особливості наднаціональності в праві ЄС// Юридичний науковий електронний журнал – 2024. №. 2. – С. 700-702. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/176.pdf
11. Шамрай В. В. Конституційно-правовий розвиток України в умовах Європейської міждержавної інтеграції. *Знання європейського права*. № 4. 2020. С. 43-47. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/125/160>

Інформаційні ресурси:

1. Консолідовані версії Лісабонського договору (українською мовою). URL: www.minjust.gov.ua/file/23491
2. Медіа-портал Європейського Союзу. URL: <http://www.euractiv.com>
3. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://european-union.europa.eu/index_uk
4. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en?s=232
5. Сторінка Європейського Парламенту. URL : <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
6. Сторінка Європейської Комісії. URL : https://commission.europa.eu/index_en
7. Сторінка Ради Європейського Союзу. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/>
8. Сторінка Суду Європейського Союзу. URL : https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/
9. Сторінка Європейського центрального банку. URL : <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
10. Сторінка Європейського суду аудиторів. URL : <https://www.eca.europa.eu/en>

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Наднаціональна природа права Європейського Союзу.
2. Співвідношення наднаціонального та міжнародного права.
3. Основні ознаки наднаціонального права ЄС.
4. Принцип верховенства права у системі ЄС.
5. Формування концепції наднаціональності у процесі європейської інтеграції.
6. Правовий статус Європейського Союзу як суб'єкта міжнародного права.
7. Етапи становлення наднаціональної правової системи.
8. Вплив наднаціональності на суверенітет держав-членів ЄС.
9. Відмінність наднаціональної системи від федеративної моделі держави.
10. Роль Суду Європейського Союзу у формуванні наднаціонального правопорядку.
11. Етапи еволюції наднаціонального права ЄС.
12. Римські договори як основа формування наднаціонального права.
13. Маастрихтський договір і посилення наднаціональних елементів у ЄС.
14. Лісабонський договір у контексті модернізації наднаціональності.
15. Інституційна еволюція ЄС після 2009 року.
16. Сучасні тенденції розвитку наднаціонального права.
17. Вплив Brexit на концепцію наднаціональності ЄС.
18. Суд ЄС як рушій еволюції правової системи Союзу.
19. Концепція багаторівневого врядування у контексті наднаціональності.
20. Виклики наднаціонального правопорядку у XXI столітті.
21. Інституції Європейського Союзу з наднаціональним статусом.
22. Європейська Комісія як рушій наднаціонального правотворення.
23. Європейський парламент і демократична легітимація наднаціонального права.
24. Рада Європейського Союзу в системі правотворчих повноважень.
25. Суд ЄС і забезпечення єдності правозастосування.
26. Європейська рада як стратегічний орієнтир розвитку права ЄС.
27. Інституційний баланс як гарантія стабільності наднаціональної системи.
28. Процедура ухвалення актів ЄС.
29. Триєдиний законодавчий процес у системі наднаціонального права.
30. Принцип субсидіарності в діяльності інституцій ЄС.
31. Система джерел права Європейського Союзу.
32. Класифікація первинних і вторинних джерел права ЄС.
33. Установчі договори як основа наднаціонального правопорядку.
34. Регламенти ЄС як інструмент прямої дії.
35. Директиви ЄС і механізм їх імплементації.
36. Судова практика Суду ЄС як джерело наднаціонального права.
37. Міжнародні угоди ЄС з третіми державами.

38. Загальні принципи права у правовій системі ЄС.
39. Співвідношення національних і наднаціональних джерел права.
40. Прецедентна практика Суду ЄС і розвиток правової доктрини.
41. Принцип верховенства права ЄС над національним правом.
42. Роль судової практики у формуванні доктрини пріоритету права ЄС.
43. Пряма дія норм права Європейського Союзу.
44. Імплементация актів ЄС у національні правові системи.
45. Виконання рішень Суду ЄС державами-членами.
46. Конституційний діалог між Судом ЄС і національними судами.
47. Проблеми гармонізації національного і наднаціонального законодавства.
48. Конституційний контроль і межі верховенства права ЄС.
49. Попереднє звернення національних судів до Суду ЄС.
50. Баланс між національним суверенітетом і наднаціональними повноваженнями.
51. Поняття наднаціональності в українській правовій доктрині.
52. Наукові підходи до розуміння природи права ЄС в Україні.
53. Вплив концепції наднаціональності на євроінтеграційний процес України.
54. Імплементация елементів права ЄС у правову систему України.
55. Принцип верховенства права ЄС у контексті українського законодавства.
56. Конституційна юриспруденція України щодо наднаціональних норм.
57. Дискусійні підходи до меж наднаціональності в українській правовій науці.
58. Угода про асоціацію Україна-ЄС як правовий міст до наднаціонального простору.
59. Правова адаптація України до *acquis communautaire*.
60. Перспективи наднаціональної інтеграції України до правового простору ЄС.

РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова В.О., Косінова Д.С. Питання про правову природу Європейського Союзу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 11. С.40-45.
2. Аракелян М. Р., Василенко М. Д. Право Європейського Союзу: підручник. Одеса: Фенікс, 2012. 390 с.
3. Аракелян М.Р., Бехруз Х.Н, Гребенюк Д.О. Європейський Парламент: голос громади в законодавчому процесі ЄС. *Науково – виробничий журнал «Держава та регіони»* № 4, 2022 с. 212-216. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2022/32.pdf
4. Аракелян М.Р. Право Європейського союзу: підручник для студ. вищих навч. закладів / М.Р. Аракелян, М.Д. Василенко. Одеса: Фенікс, 2012. 390 с.
5. Берестечко М.О., Корнієнко В.О. Створення та еволюція Європейського Союзу. 2020.
6. Білолов В.С., Біленко А.О. Правові основи членства держав у європейському Союзі та перспективи для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 282-284.
7. Бойко І. Європейський Союз: історія становлення та його значення для України. *Вісник львівського університету. Серія юридична*. 2023. Вип.. 76. С. 15-32.
8. Бойчук Д.С., Галич К.В., Ходосов О.О. Щодо питання виходу держав-членів Європейського Союзу: процедура, причини та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 502-506.
9. Бойчук Д.С., Гой А.В. Процедура вступу України та Польщі до Європейського Союзу: історико-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 786-788.
10. Брацук І.З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія / І.З. Брацук ; за наук. ред. проф. М.М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
11. Булгакова Д. О. Особливості «первинних» джерел права Європейського Союзу. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2010. Т. 15, вип. 1. С. 5-14.
12. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса : Фенікс, 2024. С. 209-211.
13. Гребенюк Д. О. Законодавча співпраця Європейського Парламенту з парламентськими органами країн-членів ЄС // *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса, 2024. С. 209-211. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28294>*

14. Гребенюк Д. О. Законотворчі повноваження парламенту Європейського Союзу як наднаціонального інституту: міжнародно-правове дослідження : дис. – Одеса, 2024.
15. Гребенюк Д.О. Інтеграція в Європейський Союз в епоху глобальних змін: правовий аналіз розвитку тенденції. *Право і суспільство*. № 4, 2022 с. 15-19 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/3.pdf
16. Гребенюк Д.О. Генезис Європейського Парламенту та його трансформація до наддержавності. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. № 72, 2022 с. 32-35 URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/7.pdf>
17. Гребенюк Д.О. Інституційний механізм ЄС в процесі регулювання міграційної кризи. *Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики*. Міжнародний круглий стіл. 05 березня 2024 р., м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2024 р. С. 77-80. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/02178f50-74a1-4029-83f7-804846e3cedf/download>
18. Гребенюк Д.О. Місце і роль Європейського Парламенту в інституційній системі Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7, 2022. С. 465 – 467 URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/112.pdf
19. Гребенюк Д.О. Становлення концепції наднаціонального парламентаризму в сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. № 80, 2023 р. с. 278-283. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/47-1.pdf>
20. Гребенюк Д.О. Фрагментація та поляризація фактори які створюють Європейський Союз актором головних змін. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5, 2022. с. 695 - 696 URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/168.pdf
21. Д. Суханова. Особливості правової системи європейського союзу та її співвідношення з міжнародними і національними правовими системами // *Україна і Світ*. №1, 2024 р. – С. 211 – 217 URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/24.pdf
22. Дахно І. І. Право Європейського Союзу : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 415 с.
23. Декларація № 994_924 від 15.12.2001 Лаакенська декларація «Майбутнє Європейського Союзу» (Декларація Лаакена). URL : https://zakononline.ua/documents/show/223829_223894
24. Демчик О.В., Мірошник В.О., Бойчук Д.С. Історія формування Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 415-417.
25. Дір І.Ю. Основні договори Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип.. 81. ч. 3. С. 263-268.
26. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
27. Договір про запровадження конституції для Європи (проект) від 29 жовтня 2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text

28. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
29. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Кн. 2 : Матеріальне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов, К. В. Смирнова, І. В. Влялько та ін. Київ : Ін Юре, 2015. 456 с.
30. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015 Кн. перша : Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
31. Жовква І.І. Критерії членства СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. Київ, 2010. 84 с.
32. Заставна О. П. Право Європейського Союзу в системі міжнародного права // Галицькі студії: Юридичні науки. – 2024. – №. 5. – С. 45-50. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/60/55>
33. Злогодухова К.С. Критерії членства в ЄС як політико-правові проблеми міжнародного простору. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 30 квітня 2021 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 96-98.
34. Іванов А. В. Вплив права ЄС на національні правові системи та світовий порядок // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2024. – Т. 3. – №. 83. – С. 347-352. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-3.pdf#page=347>
35. Ільїн Р.Р. Співвідношення права Європейського Союзу і національного права держав-членів. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р. : у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 423-425.
36. Інституційна система ЄС : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, Н. М. Рудік. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2021. 226 с.
37. Інституціональне право Європейського Союзу : навчально-методичний посібник / О. К. Канєнберг-Сандула, О. В. Пасечник; ред. Х. Н. Бехруза. Львів : Вид. Кошовий Б.-П. О., 2023. 140 с.
38. Калінніков О. В. Закріплення принципу верховенства права в Договорі про Європейський Союз // The 21st International scientific and practical conference “Innovative solutions in public communications and international relations”(May 28–31, 2024) Sofia, Bulgaria. International Science Group. 2024. 382 p. – 2024. – С. 122 - 125. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2024/05/INNOVATIVE-SOLUTIONS-IN-PUBLIC-COMMUNICATIONS-AND-INTERNATIONAL-RELATIONS.pdf#page=123>
39. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
40. Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Никанорова О.В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

41. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. Харків : Право, 2018. 528 с.
42. Комарова Т. Ю. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків : Право, 2010. 360 с.
43. Копенгагенські критерії. URL: http://ukrcei.org/uploads/files/default/kopengagenskie_kriterii.pdf
44. Корнієвський С.В. Історична ретроспектива формування європейської політики регіонального розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 4 (47). С. 23-32.
45. Лемак О. В. Національний суверенітет в умовах глобалізації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2024. – Т. 3. – №. 83. – С. 82-90. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310484/301819>
46. Лубко І.М. Міжнародне права і право Європейського Союзу: співвідношення та взаємодія. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: матеріали III Всеукраїнські наук.-прак. інтегрет-конф. (м. Черкаси, 21 травня 2020 р.)*. Черкаси, 2020. С. 186-194.
47. Манаєнко І.М., Гук О.В. Країни Бенілюкс: єдність економічного розвитку та місце у європейській спільноті. *Економічний вісник НУТУ «Київський політехнічний інститут»*. 2019. № 16. С. 132-139.
48. Масик Ю. Етапи процесу євроінтеграції країн Балтії: досвід для України. *Вісник НУТУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Вип.. 2 (46). С. 22-27.
49. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]/ Одеса : Фенікс, 2023. 464 с.
50. Муравйов В. Реалізація норм права Європейського Союзу у внутрішніх правопорядках держав-членів // The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism. – 2013. – №. 1086. – С. 58-64. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/4729>
51. Муравйов В.І., Святун О.В., Смирнова К.В. Історія становлення та розвитку науки європейського права в Україні. *Європейське право*. 2012. № 1. С. 161-180.
52. Ніколенко Л. М. Принципи права Європейського Союзу як критерії оцінки ефективності правової інтеграції // Аналітично-порівняльне правознавство. – 2025. – №. 2. – С. 1251-1255. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328284/318025>
53. Ніццький договір, який вніс зміни до Договору про Європейський союз, Договорів, які засновують європейські співтовариства, а також деяких пов'язаних з ними актів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261#Text

54. Основи права Європейського Союзу : підручник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд; Л. І. Адашис, Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін. Харків : Право, 2020. 590 с.
55. Папко В. Юридична природа Європейського Союзу. *Журнал порівняльного і європейського права*. 2016. Вип.. 1. С. 92-104.
56. Петров Р.А. Право Європейського Союзу: підручник. Вид. 10-те, змінене і допов. Харків: право, 2021. 484 с.
57. Петров Р.А. Транспозиція «acquis» Європейського Союзу у правові системи третіх країн : монографія. Київ : Істина, 2012. 384 с.
58. Попко В.В. Юридична природа Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип.. 115. С. 126-133.
59. Право Європейського Союзу : академічний курс : підручник : 2-ге вид., доповнене і виправлене / В. І. Муравйов, Н. Б. Мушак, Ю. О. Волошин ; за ред. В. І. Муравйова. Київ-Одеса : Фенікс, 2021. 436 с.
60. Право Європейського Союзу : навчальний посібник / за ред. В. М. Бесчастного. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2011. 366 с.
61. Право Європейського Союзу : нормат. матеріали / упоряд. : І. В. Яковюк, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк; за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 500 с.
62. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
63. Право Європейського Союзу : підручник / Р. А. Петров (кер. авт. кол.), А. О. Вакуленко, Ван Елсуwege П. та ін. ; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 10-те, змін. і допов. Харків : Право, 2021. 484 с.
64. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.; за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
65. Право Європейського Союзу: підручник / за ред.. О.К. Вишнякова. Одеса: Фенікс, 2013. 883 с.
66. Право Європейського Союзу. Європейське право прав людини (в питаннях і відповідях): навч.-довідк. посібник / Т.В. Комарова, О.Я. Трагнюк, І.В. Яковюк та ін.; за заг. ред.. І.В. Яковюка. Харків: Право, 2021. 256 с.
67. Рабинович М.Л. Правові основи взаємовідносин ЄС та держав-членів: до дискусії щодо федеративної природи Європейського Союзу. *Правова держава*. 2015. Вип.. 15. С. 195-201.
68. Романова О.В. Франція у процесі підготовки та ратифікації Лісабонського договору. *Вісник ОНУ ім.. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2015. Вип.. 2 (23). Т. 20. С.95-101.
69. Солодкова К.А., Бойчук Д.С. Копенгагенські та мадридські критерії вступу до Європейського Союзу: перспективи для України. *Молодий вчений*. 2019. № 11. С. 400-403.
70. Сурілова О. О., Мануїлова К.В. Особливості наднаціональності в праві ЄС// *Юридичний науковий електронний журнал* – 2024. №. 2. – С. 700-702. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/176.pdf

71. Сухицька Н.В. Основи права Європейського Союзу. Курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ун-т «Україна», 2012. 259 с.
72. Татарчук І., Дяків Т. Європейське право (право Європейського Союзу). Київ: Центр учбової літератури, 2021. 158 с.
73. Тичина В. Правові цінності Європейського Союзу: навч. посіб. Харків: Право, 2023. 116 с.
74. Тищенко І. О. Право Європейського Союзу : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 110 с.
75. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. 2022. № 1-2. 132 с.
76. Хоббі Ю. С. Правова природа Європейського Союзу: проблема визначення. *Держава і право*. Вип. 47. С. 590–595.
77. Ходош А.В. Співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 371-277.
78. Хрідочкін А.В. Юридична природа права Європейського Союзу та його місце у системі міжнародного права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 91-96.
79. Черницька В. В. Адаптація правової системи України до правової системи європейського союзу: окремі загальнотеоретичні аспекти // Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали VI Всеукраїнської за міжнародною участю науковопрактичної конференції (м. Полтава, 17 листопада 2021 року). Полтава, 2021. 261 с. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Zbirnyk-%D0%9F%D0%AE2021%D0%941.pdf#page=64>
80. Чеханюк Л. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти // Філософські та методологічні проблеми права. – 2025. – Т. 1. – №. 29. – С. 85-95. URL: <https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1682/1673>
81. Шамрай В. В. Конституційно-правовий розвиток України в умовах Європейської міждержавної інтеграції. *Знання європейського права*. № 4. 2020. С. 43-47. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/125/160>
82. Шемков О.Є. Правова природа Європейського Союзу. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р. : у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 521-526.
83. Шпакович О.М., Пеньковська С.М. Співвідношення суверенітету держав-членів і над національності міжнародних організацій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 349-353.
84. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.11 / І. В. Яковюк. Харків, 2014. 474 с.
85. Яковюк І.В. Право Європейського Союзу: основи теорії. Харків: Право, 2021. 360 с.

86. Янчук Н.Д. Еволюція ідеї побудови політики Європейського Союзу в сфері безпеки та оборони як нової архітектури європейської безпеки. Монографія «Розвиток міжнародного та національного права в епоху сучасних загроз та викликів». Одеса: МГУ, 2024. С. 191-221.
87. Яремчук В. Д. Основи права Європейського Союзу та Ради Європи: дефініції, джерела, схеми, таблиці та персоналії : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 340 с.
88. Burgess M. *Federalism and European Union: the Building of Europe, 1950–2000*. London: Routledge, 1989.
89. Case 106/77 *Simmenthal* [1978]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61977CJ0106>
90. Case 26/62 *Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* [1963] ECR 1.
91. Case 294/83 *Parti écologiste “Les Verts” v European Parliament* [1986] ECR 1339.
92. Case 6/64 *Costa v. ENEL* [1964] ECR 585.
93. Cases C-6/90 and C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic* [1991]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61990CJ0006>
94. Chalmers, D., Davie, G., Monti G., Heyvaert V. *European Union Law*. Cambridge, 2024.
95. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012.
96. Consolidated version of the Treaty on European Union, OJ C 202, 07.06.2016.
97. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C 202, 7.6.2016.
98. Craig P. *Pringle and Use of EU General Principles*. European Law Review, 2013.
99. Craig, P., De Búrca, G. *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford, 2024, 1344 p.
100. Dashwood A., Johnston A. *The Future of the European Union: Reform and Enlargement*. Hart Publishing, 2021.
101. EUR-Lex. Judgment of the Court of 10 April 1984. Sabine von Colson and Elisabeth Kamann v Land Nordrhein-Westfalen. Reference for a preliminary ruling: Arbeitsgericht Hamm - Germany. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61983CJ0014>
102. EUR-Lex. Judgment of the Court of 4 December 1974. Yvonne van Duyn v Home Office. Reference for a preliminary ruling: High Court of Justice, Chancery Division - United Kingdom. Public policy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61974CJ0041>
103. EUR-Lex. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Netherlands. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61962CJ0026>
104. Hartley, T. *The Foundations of European Union Law*. Oxford, 2014.

105. Horspool M., Humphreys M., Wells-Greco M. *European Union Law*. Oxford University Press, 2020.
106. Hrebeniuk D. European parliamentarism and establishing the content of the institutional authority within the EU parliament. *Visegrad journal on human rights*. № 6. 2023 p. c. 64 – 71. URL: <https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2024/03/VJHR-6.23.pdf>
107. Lenaerts K., Gutiérrez-Fons J. A. *To Say What the Law of the EU Is: Judicial Review of Union Acts Before the Court of Justice*. Common Market Law Review, 2013.
108. Maduro M. P. *We the Court: The European Court of Justice and the European Economic Constitution*. Hart Publishing, 1998.
109. Nugent, N. *The Government and Politics of the European Union*. Bloomsbury Publishing, 2017.
110. Schütze R. *European Union Law*. Cambridge University Press, 2021.
111. Tridimas T. *The General Principles of EU Law*. Oxford University Press, 2022.
112. Wyatt D., Dashwood A. *European Union Law*. Sweet & Maxwell, 2011.